

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Tereza Kropáčková

Josef Wenzig a spor o českou školu mezi lety 1856–1861

Josef Wenzig and disputation about Czech school between years 1856–1861

Praha 2017

Doc. PhDr. Magdalena Pokorná, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi pomohli při vzniku této práce. Na prvním místě doc. PhDr. Magdaléně Pokorné, Csc. za pomoc s výběrem tématu, velkou ochotu a odborné připomínky k práci. Dále bych chtěla poděkovat pracovníkům Archivu Národního muzea za vstřícnost při zpracování fondu Josefa Wenziga a pracovníkům Národního archivu za pomoc při hledání archivních materiálů.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 9. srpna 2017

.....

Klíčová slova (česky)

Josef Wenzig, národní výchova, česká škola, 1856–1861, pedagogika, Praha

Klíčová slova (anglicky)

Josef Wenzig, national education, Czech school, 1856–1861, pedagogy, Prague

Abstrakt (česky):

Práce se zabývá etapou života Josefa Wenziga (1807–1876), českého pedagoga, spisovatele a libretisty, který byl známý také svými překlady českých básní do němčiny a psal převážně německy. Shrnuje období mezi lety 1856–1861 a spory týkající se vzdělávání v českém jazyce. V první části podává přehled vývoje vyučování v českém jazyce od roku 1848 do roku 1856, v druhé části se věnuje životu Josefa Wenziga po roce 1848 a jeho spisům zaměřených na výchovu z konce padesátých let, které se vyjadřovaly zejména k výchování s národním charakterem a českému vyučování. Hlavním cílem práce je podrobný popis a interpretace Wenzigových příspěvků a jeho argumentace, jíž se bránil útokům ze strany německého tisku, pražských úřadů a rakouského ministerstva kultu a vyučování.

Abstract (in English):

The thesis analyses a stage of life of Josef Wenzig (1807–1876), Czech educationalist, author and librettist. Wenzig, also known for his translations of Czech poems to German, wrote primarily in German. The thesis comprises the period of 1856–1861 and the disputes over education in Czech language. The first part overviews the developments in teaching in Czech language from 1848 to 1856 while the second part discusses the life of Josef Wenzig since 1848 and his writings concerning education from late 1850s. Those dealt primarily with education in relation to national character and with Czech education. The thesis aims to describe in detail and to interpret Wenzig's contributions and argumentations he used to defend himself from the attacks by German press, authorities in Prague and the Austrian Ministry for Cultus and Education.

Obsah

Úvod.....	7
1 Vývoj školství po roce 1848.....	11
2 Josef Wenzig	21
2.1 Osud do roku 1848	21
2.2 Wenzigovo působení ve školství.....	21
2.3 Školní dozorce pro obecné školy	22
2.4 Vinařického čítanky a časopis Škola a život.....	24
2.5 Spor Františka Josefa Řezáče s Johannem Mareschem	26
3 Wenzigovy pedagogické spisy	30
3.1 Myšlenky o výchování na základě národního charakteru	30
3.2 Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857.....	32
3.3 Základní myšlenky o výchování s rázem národním.....	37
3.4 Vyučování věcné a cvičení jazykové	39
3.5 O školách rakouských	40
4 Ohlasy Wenzigovy činnosti.....	41
4.1 Publicistika.....	41
4.2 Nespokojenost úřadů	44
4.3 Ohlasy v české společnosti.....	46
4.4 Květnové bouře 1860	49
4.5 Ospravedlnění ve Vídni.....	53
5 Podzim roku 1860 a konec absolutismu	58
Závěr	61
Seznam použitých pramenů, literatury a periodik	63
Přílohy.....	67
Příloha č. 1 - Dopis od Dr. Vogela z 12. února 1854 pro Josefa Wenziga – zkráceno	67
Příloha č. 2 - Dopis pro Josefa Wenziga z místodržitelství – 2. března 1860.....	68
Příloha č. 3 - Dopis od ministra kultu a vyučování hraběte Thuna Josefu Wenzigovi z 28. června 1860	69
Příloha č. 4 - Dopis od ministra kultu a vyučování hraběte Thuna pražskému místodržiteli Mecsérymu z 3. října 1860.....	70

Úvod

To, že je škola a vzdělávání budoucích generací základním stavebním kamenem každé společnosti, si rakouská monarchie uvědomovala už od dob Marie Terezie. Požadavky na kvalitní vzdělávání zaznívaly ve veřejném prostoru jak v žádostech provázejících revoluční rok 1848, tak i následujícím období 50. let, období politického útlumu a úpadku, na druhou stranu ale období liberalismu a růstu v hospodářské sféře. Školství bylo jednou z mála oblastí, která si po březnu 1849 uchovala některé z výdobytků revolučního roku a která se mohla snažit získávat některé další, protože otázka školy byla otázkou všeobecného zájmu a bylo záhodno, aby se její budoucnost formovala v co nejlepších a nejpríznivějších podmínkách. Jednou ze zásadních okolností, která tomu mohla napomoci, bylo vzdělávání v rodném jazyce. Z těchto důvodů mohla tedy oblast školství zůstat přístupná národním zájmům a snahám o národní emancipaci, aniž by je stát mohl perzekuovat takovým způsobem, jako se to dělo v jiných oblastech, kde se národní zájmy snažily prosadit.

Tato práce se zabývá sporem provázejícím osobnost Josefa Wenziga, libretisty Smetanových oper *Libuše* a *Dalibor*, ale také výrazného pedagoga a zastávce výuky v českém jazyce, který žil mezi lety 1807 a 1876. Josef Wenzig se narodil do německé rodiny, naučil se ale česky a pedagogicky působil především jako ředitel první české vyšší reálky. Ta fungovala svým způsobem jako ústav, který zkoušel nové postupy, a Wenzig měl tedy díky tomu mnoho zkušeností se zaváděním výuky v češtině na střední škole. Své zkušenosti a nespokojenost se stavem školství v 50. letech projevil v několika německy vydaných brožurách, které byly zároveň přeloženy do češtiny v Časopise Musea království Českého, a získaly si všeobecnou pozornost. Zabývaly se jak výukou v českém jazyce, tak zejména Wenzigovými myšlenkami o výchově s národním charakterem, která měla zohledňovat jak osobnost dítěte, tak specifika jednotlivých národů, a měla pomoci sblížit jednotlivé národní kmeny rakouské říše.

Cílem této práce je přiblížit situaci vzniku brožur, jejich obsah a následné reakce ze strany tisku, české společnosti i úřadů: pražského policejního ředitelství, pražského místodržitelství a vídeňského ministerstva kultu a vyučování. Spor ukazuje postup úřadů na sklonku absolutismu v roce 1860 a argumentaci, se kterou Wenzig svá tvrzení obhájil. Školství a výchova byla velmi křehká oblast na pomezí mezi vzdělávacími, odbornými zájmy, a politickými, národnostními zájmy. Wenzigovy postupy přibližují právě ono opatrné zdržování se na hraně mezi těmito dvěma póly, díky čemuž mohlo být jeho snažení ještě úspěšné.

První část práce obecně shrnuje vývoj školství po roce 1848 se zaměřením na výuku v českém jazyce a vytváří tak teoretický podklad pro druhou část, která už sleduje Wenzigovy

osudy po roce 1848 a soustředí se zejména na jeho tvorbu a její ohlasy na konci 50. a začátku 60. let, kdy začal vydávat své příspěvky k pedagogice.

Mezi hlavní prameny, kterých bylo v této práci využíváno, patří fond Josef Wenzig uložený v Archivu Národního muzea v Praze, který obsahuje zejména rukopisy Wenzigovy umělecké tvorby a koncepty jeho odeslané korespondence, obsahuje však jen minimum přijaté korespondence. Dále lze jmenovat fond České místodržitelství Praha – prezídium – 1860–1870, dále pod zkratkou PM 1860–1870, který obsahuje korespondenci mezi Josefem Wenzigem a místodržitelstvím související s událostmi z jara a léta 1860.

Dalšími neopomenutelnými prameny jsou Wenzigovy brožury, a to abecedně *Betrachtungen eines Oesterreichers über das kaiserliche Handschreiben vom 9. September 1857*,¹ *Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*,² *Sachunterricht und Sprachübung: ein Vorschlag zu einer anderen Betreibung der deutschen Sprache in den Stadt-, Haupt- und Mittelschulen mit Schülern böhmischer Junge, nebst einem Blick auf die östlichen Länder Oesterreichs*³ a *Über die Schulen Oesterreichs mit Hinblick auf die Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*.⁴

Z publicistických pramenů bylo čerpáno především z Časopisu Musea království Českého, dále jako Muzejník, kde Wenzigovy brožurky vycházely česky (ve dvou případech celý text, ve dvou případech bez úvodu), z německých novin *Bohemia*, českých *Pražských novin* a pro oblast školství časopisu pro učitele *Škola a život*.

Mezi editované prameny patří dvoudílná edice od Jana M. Černého *Boj za právo*,⁵ která předkládá důležité politické a právní prameny týkající se národního myšlení mezi lety 1848–1860. Další důležité edice jsou edice korespondence, a to následující: *Karla Aloise Vinařického korrespondence a spisy pamětní*⁶ od Václava O. Slavíka a Jana Šafránka a *Spoléhámť se docela na zkušené přátelství vaše. Vzájemná korespondence V. V. Tomka a J. Jirečka 1858–1862*⁷ od

¹ WENZIG, Josef. *Betrachtungen eines Oesterreichers über das kaiserliche Handschreiben vom 9. September 1857*. Leitomischl: Anton Augusta, 1860.

² WENZIG, Josef. *Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*. Leitomischl: Anton Augusta, 1860.

³ WENZIG, Josef. *Sachunterricht und Sprachübung: ein Vorschlag zu einer anderen Betreibung der deutschen Sprache in den Stadt-, Haupt- und Mittelschulen mit Schülern böhmischer Junge, nebst einem Blick auf die östlichen Länder Oesterreichs*. Leitomischl: Anton Augusta, 1860.

⁴ WENZIG, Josef. *Ueber die Schulen Oesterreichs mit Hinblick auf die Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*. Leitomischl: Anton Augusta, 1860.

⁵ ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo: sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými*. V Praze: Karolinum, 2007.

⁶ SLAVÍK, Václav Otakar, ŠAFRÁNEK, Jan, ed. *Karla Aloise Vinařického korrespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903, 1909, 1910, 1914, 1925.

⁷ POKORNÁ, Magdaléna, KOUDELKOVÁ, Kateřina, MALÁ, Marie, ed. *Spoléhámť se docela na zkušené přátelství Vaše--: vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862*. Praha: Academia, 2008.

kolektivu editorek vedených Magdalénou Pokornou. V práci bylo použito též několik dopisů z pera Boženy Němcové z edice Roberta Adama a kolektivu *Božena Němcová – korespondence. IV, 1859–1862*.⁸ Krom edic korespondence byly použity i vydané *Paměti Václava Vladivoje Tomka*.⁹

Mezi výběrové odborné publikace použité v této práci můžeme zařadit následující práce. V kapitolách o obecném politickém vývoji byla hojně využívána kniha *Česká společnost 1848–1918*¹⁰ od Otto Urbana. Mezi odbornými publikacemi zabývajícími se problematikou školství nelze opomenout *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů* od Jana Šafránka,¹¹ další přehledovou práci k tématu školství je *Vývoj a dnešní soustava školství* od Otakara Kádnera.¹² Tematičtější prací, zaměřenou čistě na vzdělávání v českém jazyce, je kniha *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918*¹³ od Jaroslava Jelínka, která však pro období 50. let 19. století není příliš podrobná. Mezi novější práce patří pak kniha Pavly Vošahlíkové *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*.¹⁴

Ohledně osobnosti Josefa Wenziga není k dispozici žádná monografie. Stručný přehled předkládají jeho životopisy, které vycházely především ku příležitosti významných jubileí jeho života nebo škol, kde působil. Ty jsou většinou kratšího a stručnějšího charakteru, mezi nejobsáhlejší patří článek od Cyrila Merhouta v *Pedagogických rozhledech*.¹⁵ Jako zdroj informací posloužila také hesla z *Riegrova slovníku naučného* a *Ottova slovníku naučného*. Překvapivě velkou část věnoval Wenzigovu osudu Václav Žáček ve své monografii o Josefu Barákovi.¹⁶ Z novějších publikací se Wenzigovi věnoval zejména Milan Hlavačka ve své knize *Zlatý věk české samosprávy*,¹⁷ kde přiblížil jeho jednání v českém sněmu v první polovině 60. let. Jinak se Wenzigovi v historii vzhledem k jeho významným libretům ke Smetanově operám věnovaly především muzikologické práce.

Wenzigovy zásluhy na poli školství jsou z větší míry nezpracovány. Tato práce si klade za cíl přiblížit osobnost tohoto významného muže, jeho pedagogické myšlenky a jeho schopnost argumentovat ve sporech s úřady. Není jejím cílem zpracovat Wenzigův životopis, chce však

⁸ ADAM, Robert a kol., ed. *Božena Němcová – Korespondence. IV, 1859–1862*. Praha: NLN, 2007.

⁹ TOMEK, Václav Vladivoj. *Paměti z mého života. Díl 1*. Praha: František Řivnáč, 1904.

¹⁰ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.

¹¹ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848–1913*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918.

¹² KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Praha: Sfinx, 1929, 1931.

¹³ JELÍNEK, Jaroslav. *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918*. Praha: SPN, 1966.

¹⁴ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti: česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha: Academia, 2016.

¹⁵ MERHOUT, Cyril. Josef Wenzig. In: *Pedagogické rozhledy*. Praha, 1907, s. 577–583, 657–665, 737–743.

¹⁶ ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983.

¹⁷ HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*. Praha: Libri, 2006.

zpracovat významnou etapu jeho života. Díky jeho osobního fondu chce využít dosud nezpracované prameny a přinést nové informace, které tohoto polozapomenutého muže českého národního uvědomení připomenou a nabídnou materiál pro budoucí výzkum a potřebnou Wenzigovu biografii.

1 Vývoj školství po roce 1848

Rakouská školská politika byla už v předbřeznové době z jazykového hlediska značně protichůdná. Ačkoli byla snaha zvýšit gramotnost obyvatelstva vzděláváním v mateřském jazyce, vzdělávání elit dále probíhalo v němčině. Z toho důvodu se jednotlivé národní elity začaly vzdělávat mimo oficiální vzdělávací systém a vznikaly nestátní instituce a projekty, ve kterých se pěstoval národní jazyk. Teprve ve chvíli, kdy byla vláda konfrontována s jazykovými požadavky, které se týkaly zájmů státu, začala tyto projevy brát na vědomí. Vzdělávání dětí a mládeže začalo nabývat politického významu a aby ho stát mohl plně využít, bylo třeba používat jazyk dětem srozumitelný, ne každý národní jazyk byl však na takové úrovni, aby mohl být takto využit.¹⁸ Zrovnoprávnění češtiny s němčinou v úřadech a ve školství se stalo posléze významným tématem revolučního roku 1848 a jedním z požadavků české politické reprezentace. Tento požadavek se objevil v první pražské petici z 11. března 1848, která byla o několik dní později předložena císaři, společně s požadavkem na lepší vzdělávání a finanční ohodnocení učitelů.¹⁹

Již 20. března se objevil *Oběžní list ke všem hlavním a farním školám v Praze i v arcidiecézi*, ve kterém pražská arcibiskupská konzistoř vyslovila první návrhy na úpravy vyučování na triviálních a hlavních školách v pražských městech. V tomto oběžním listu byl vysloven požadavek, aby učení na všech národních školách probíhalo v obou zemských jazycích. Podle oběžníku k tomu nechyběli ani učitelé, ani vhodné katechetické knihy, které byly tzv. utrakvistické a daly se za dobrou cenu pořídit pro výuku jak češtiny, tak němčiny.²⁰ Reforma, kterou konzistoř měla na mysli, nebyla bohužel šťastně formulována, protože mnoho učitelů z triviálních škol z ní získalo pocit, že se musí naučit druhý jazyk, který neovládali, a v něm začít ihned vyučovat. To také reflektoval Václav Vladivoj Tomek v pojednání *Jak může uvedena býti stejnost práva české i německé národnosti ve školách?*, které uveřejnil 30. března 1848 v Pražských novinách. Odkazuje se na výše zmíněnou zprávu a komentuje ji slovy: „Nevěřili jsme očím svým a nevěříme posud, že by se to v pravdě tak mysliło; musí v tom vězeti nějaké nedorozumění, sice Bůh nás střežíž před takovým dobrodiním. Což má nejvyšší účel vyučování ve školách, pro nejoutlejší mládež určených, býti naučení se dvojímu jazyku, všechny reální předměty mají býti jen prostředek k tomu cíli?“²¹ Cílem triviální školy nebylo naučit

¹⁸ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Díl II.* Praha: Historický ústav AV ČR, 2016, s. 65–66.

¹⁹ HUSA, Václav. *Naše národní minulost v dokumentech: chrestomatie k dějinám Československa.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, s. 339.

²⁰ ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo: sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými.* V Praze: Karolinum, 2007, část I., s. 78–81.

²¹ Tamtéž, s. 115.

žáky oba zemské jazyky, ale předat jim určité znalosti. Prozatím musela „trpět“ akorát česká mládež tím, že pokud se chtěla něco naučit, musela nejprve ovládat němčinu; Tomek neviděl důvod, proč by stejným marným způsobem měla trávit čas německá mládež v německých krajích. Největším neštěstím českých zemí bylo podle Tomka rozdělení českého lidu na dvě kasty – jednu přednější, mluvící německy; druhou méněcennější, které nejsou otevřeny dveře do úřadů a škol. Kdo mluvil pouze česky, měl přístup ke vzdělání zahrazený; kdo mluvil pouze německy, neměl přístup k prostému lidu. Pro budoucí fungování bylo podle něj důležité, aby se tyto skupiny proluly, aby čeští vzdělanci uměli německy a němečtí vzdělanci uměli česky, o což musí být pečováno zřizováním škol. V tomto článku Tomek také představil nástin řešení vyučování, ve kterém zcela odmítl utrakvistické učení v triviálních a hlavních školách – „*bylť by pravý hřích mučiti mládež, která v těchto školách málo let se pozdržuje, učením se cizího jazyka se zanedbáním věcí potřebnějších*“²² – má se tedy vyučovat pouze česky v českých krajích a německy v německých krajích, a postupně přidávat němčinu jako předmět a na gymnáziích a na univerzitě částečně jako vyučovací jazyk.²³ Byly to plány poměrně troufalé; Tomek sám také zmiňoval, že není možné takové změny provést pro následující školní rok – nejprve je potřeba připravit učitele, učebnice i žáky na nový stav věcí. Tomkův článek hned na začátku dubna nechal přetisknout Karel Havlíček v čerstvě založených Národních novinách. Po vydání Tomkova návrhu se ještě 14. dubna opět ozvala pražská konzistoř s uvedením věci na pravou míru; poté, co dostávala stížnosti, že se mnoho učitelů českých triviálek začalo učit německy, aby v něm mohli vyučovat, a že už tak dost pracné učení češtiny mají ještě zproblematizovat výukou němčiny, vydala zprávu, že ačkoli je potřeba, aby žáci rozuměli oběma zemským jazykům, není možné nutit učitele do takové výuky, a že vyučování se má dít mateřským jazykem; konzistoř si pouze přála, aby se české děti německým a naopak naučily rozumět, ale vlastní provedení již bude na usnesení rodičů, učitelů a okresních školdozorců.²⁴

První reálné změny ve vedení školských úřadů přišly hned po březnových událostech, kdy byla 23. března zrušena dosavadní studijní dvorská komise a byla nahrazena nově zřízeným ministerstvem veřejného vyučování. Prvním ministrem veřejného vyučování se stal František sv. p. Sommaruga. Tento muž patřil mezi liberálně smýšlející politiky a svědčila o tom i jeho první nařízení, která zpřístupňovala zakázané knihy z univerzitní knihovny a opět zaváděla univerzitní samosprávu.²⁵ Začalo se pracovat na upravení vyučovacích metod a celkové

²² ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo: sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými*. V Praze: Karolinum, 2007, část I., s. 117

²³ Tamtéž, s. 114–120.

²⁴ Tamtéž, s. 206–207.

²⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidství: česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha: Academia, 2016, s. 54.

reformě školství. Programovým dokumentem se stal „Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku.“²⁶ S ním seznámil veřejnost Arnošt Feuchtersleben, zástupce nového ministra Antonína Doblhoffa-Diera. V jeho pojetí byl za vzdělání občanů zodpovědný stát a Nástin měl být pouze předvojem celkové reformy školství.

Výraznou osobností, která se objevila na scéně, byl Franz Exner, švagr Josefa Wenziga. Tento muž byl od roku 1832 profesorem teoretické a praktické filozofie na pražské univerzitě, kde mimo jiné přednášel i o herbartovské filozofii. Od dubna 1848 byl zaměstnán na ministerstvu vyučování s cílem vytvořit reformu dosavadního školství. K sobě si přizval dalšího německého učitele a myslitele Hermanna Bonitze. Podle Exnerova návrhu měly být školy vydržovány obcí, zemí a státem, měly být zavedeny přírodovědné předměty, zpěv a tělocvik, každá triviální škola měla mít tři třídy, mělo být zlepšeno vybavení škol, vzdělání učitelstva a jeho plat a také se měl učit mateřský jazyk jako vyučovací předmět.²⁷ Budovat soustavu obecného školství začalo ministerské vynesení z 18. května 1848, č. 3313, doplněné vynesením z 28. března 1851, č. 2626, podle kterého je škola nezbytnou potřebou obcí a uhrazování potřebného nákladu na ni je výhradně věcí obecní. Nařízení z 2. září 1848, č. 5692, pak určuje za jazyk vyučovací na obecních školách jazyk mateřský.²⁸ Konkrétní změny v oblasti vyučování v mateřském jazyce se týkaly také gymnázií. Výsledkem porad byla povinnost zavést na všech gymnáziích ve vícejazyčných zemích nově volitelný předmět zemský jazyk, tedy v českých zemích češtinu, a v něm vyučovat také náboženství.²⁹ V roce 1849 byla dokonána tzv. Exner-Bonitzova reforma, shrnutá v Nástinu organizace gymnázií a reálků v Rakousku, podle nějž je mateřská řeč povinným předmětem. Nástin se měl stát prvním krokem k postupnému rozvoji češtiny na středních školách. Definitivně byla schválena až 1854, to už ale za dosti odlišných okolností.

Významnou roli v pronikání češtiny na střední školy hrálo zakládání nových českých ústavů – jednalo se o první českou hlavní školu v Praze, jejímž ředitelem byl Karel Amerling, v roce 1849 byla založena první česká reálka, jejímž ředitelem byl jmenován Josef Wenzig, v roce 1850 bylo v Praze ministerským prohlášením z 13. září prohlášeno akademické gymnázium za české. Ministerské nařízení předpokládalo, že se české vyučování rozšíří,

²⁶ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti: česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha: Academia, 2016, s. 54.

²⁷ JELÍNEK, Jaroslav. *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774-1918*. Praha: SPN, 1966, s. 96.

²⁸ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848–1913*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918, s. 67.

²⁹ Tamtéž, s. 38. Vynesením ze dne 18. září Feuchtersleben objasnil, jak provádět rovnoprávnost ve vyučovacím jazyku. Viz též s. 40.

jakmile k němu budou vhodné učebnice a také kvalifikovaný český sbor.³⁰ O tom svědčí i formulace: „...při obsazování učitelských míst na gymnasiu staroměstském v Praze bude se hleděti, aby co možná jen takoví muži byli zvoleni, kteří jsou české řeči úplně schopni, starší i novější literatury její dobře znali, ale zároveň ve vědeckém a učitelském ohledu výteční a o vědecký pokrok svých žáků svědomitě pečliví.“³¹ Myšlenka na čistě české gymnázium byla jistě chvályhodná, nicméně přinášela komplikace, které shrnul v Národních novinách 14. ledna 1850 Karel Havlíček Borovský. Vyjádřil se k tomu, že pokud by situace byla již na takové úrovni, aby se dalo mluvit o národní rovnoprávnosti, byl by to krok vynikající; problém byl ten, že v současné situaci reálně žádný vzdělanec, který neumí dokonale německy, nezíská dobré postavení a živobytí, a k dobré znalosti němčiny je podle něj potřeba být v ní aspoň částečně vyučován. Z toho důvodu tedy, ačkoli česká gymnázia budou existovat, i rodiče českých dětí budou raději posílat své ratolesti na gymnázia německá, čehož následně mohou využít protivníci českého národa a prohlašovat, že český národ ani nechce být vzděláván česky. Jiné by to bylo, pokud by každý vzdělaný Čech mohl získat dobré postavení, i kdyby měl jen takovou znalost, která je potřeba k dorozumění. Jinak ale je podle Havlíčka potřeba dát přednost utrakvistickým gymnáziím. Tato situace následně postihla i akademické gymnázium, které fungovalo jako utrakvistické (jak se dozvídáme ze statistiky z roku 1851).³²

Pro fungování českého středního vzdělání byla nezbytně nutná dostatečná odborná slovní zásoba a terminologie, která z logických důvodů chyběla. Práce na slovnících měla v české vědě již tradici v podobě Jungmannova slovníku, a v roce 1851 se začal připravovat nový německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnázia a reálné školy, jehož redaktorem byl Pavel Josef Šafařík. Příprava tohoto slovníku se však od dřívějších projektů lišila, a to jednak tím, že byla určena úzké skupině uživatelů, ale zejména že jejím zadavatelem bylo nově ministerstvo kultu a vyučování, vzniklé reorganizováním ministerstva veřejného vyučování. Vliv na vznik slovníku měl nový ministr, kterému nebyla česká otázka cizí, hrabě Lev Thun Hohenstein, jmenovaný do své funkce 28. července 1849.

Hrabě Thun byl v úřadu ministra následně dlouhých 11 let a výrazně se podílel na vývoji školství v 50. letech 19. století. Choval sympatie k českým vlastencům, vyjadřoval se k české otázce, zejména ve spisech *Über den gegenwärtigen Stand den böhmischen Literatur und ihre Bedeutung*, 1842; *Betrachtungen über die Zeitverhältnisse insbesondere im Hinblick auf*

³⁰ VESELÁ, Zdena. Vznik a vývoj českého středního školství v 19. století. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, 1972, s. 270.

³¹ ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo: sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými*. V Praze: Karolinum, 2007, část II., s. 1052.

³² VESELÁ, Zdena. Vznik a vývoj českého středního školství v 19. století, In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, Brno, 1972, s. 270.

Böhmen, 1849 (česky vyšly pod názvem *Úvahy o nynějších poměrech hledíc zvláště k Čechům*), taktéž psával referáty do *Časopisu českého muzea*.³³

Vrchní správu národního a středního školství měl na starost od 24. října 1849 zemský školní úřad v Praze, který sestával ze školních radů (pro věci pedagogické a didaktické) a také úředníků přidělených od místodržitelství, kteří se starali o vnější školské potřeby. Veškeré správní a hospodářské potřeby měl na starost Josef Klinger, pro obor národních a reálných škol byli vybráni školní radové Johann Maresch a Josef Wenzig, pro obor gymnázií dr. Jan Šilhavý a dr. Řehoř Zeithammer.³⁴ Školní radové pro obor národních a reálných škol měli na starosti správu přidělených škol, museli je navštěvovat, informovat se o stavu vzdělávání a podávat o tomto stavu dva druhy hlášení: zaprvé jednotlivé zprávy po každé absolvované cestě, zadruhé přehlednou zprávu o celkové situaci jednou za školní rok. Jejich úkolem bylo:

- a) přesná znalost stavu obecných škol,
- b) vyhledávat pozitivní podněty, které podporují obecné školství,
- c) starat se o podněty mířené na vládu, o návrhy a žádosti, jak může vláda působit na zlepšení stavu obecných škol,
- d) radit ohledně pedagogických záležitostí a tyto podněty dávat k náhledu a vyjádření administrativnímu referentovi.

Dvě zásady musel školní rada obzvláště dodržovat, a to: za prvé dbát na převažující důležitost nerozlučného propojení obecné školy a církve a taktéž státu a církve, na čemž se má zakládat prospěch každé školy, a proto je třeba toto propojení co nejvíce podporovat; za druhé: z důvodu velkého počtu škol a rozličné úrovně vzdělání učitelů být opatrný a prozíravý při provádění změn, aby neotřáslы pořádkem ústavu a nepůsobily zmatek.

Role školních radů byla především poradní, na svých cestách na školy měli za úkol rozmlouvat s učiteli a řediteli, zjišťovat od nich svědectví o stavu a potřebách škol a předávat jim nezbytné pokyny. Taktéž měli za úkol posuzovat učebnice a učební plány. Nebylo však v jejich kompetencích řešit problémy či nepořádky nebo dávat určité příkazy. Veškeré problémy, na které školní radové narazili, měli za úkol předat místodržiteli, který byl jejich přímým nadřízeným, a on potom předával případ ministerstvu vyučování, kterému tak byli školní radové nepřímo podřízeni.

Dalším jejich úkolem bylo věnovat se učitelským vzdělávacím ústavům, účastnit se učitelských porad, kde měli pokládat vhodné otázky a stimulovat podnětně diskuzi, zároveň

³³ KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Praha: B. Janda, 1929, s. 93.

³⁴ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848–1913*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918, s. 140.

také zodpovídat a objasňovat nejasné záležitosti, a pokud to místní podmínky dovoľovaly, účastnit se přímo zkoušení kandidátů na učitelská místa. Právě díky těmto znalostem měli potom školní radové mít dostatečný přehled, aby mohli podávat různé návrhy k regulaci a zlepšení stavu.³⁵

V tomto svém složení a s těmito podmínkami mohl školský úřad sloužit ke zlepšení situace, politické okolnosti však českému školství příliš nakloněny nebyly. Oktrojovaná ústava ze 4. března 1849 se k národnímu vzdělání postavila v čl. 4. následovně: „*O obecné národní vzdělání má se pečovati veřejnými ústavami, a sice v částkách země, kdež smíšené obyvatelstvo přebývá, způsobem takovým, aby i národní kmenové, jsoucí v menšině, prostředků k pěstování svého jazyka a ku vzdělání se v něm potřebných nabývali. Náboženské vyučování v národních školách udílí se od příslušné církve aneb náboženské společnosti. Stát má vrchní dohled nad veškerými vyučovacími i vychovacími záležitostmi.*“³⁶ Ačkoli oproti slibovaným změnám z roku 1848 byla oktrojovaná ústava značně okleštěna, zůstávala by ústavou. Stále by v ní zaznívala slova o pěstování národního jazyka. Reformy, které v roce 1849 a 1850 následovaly (zmiňované zřízení školního úřadu, reforma gymnázií a reálků) vzbuzovaly pocit, že se jedná o provizorium před plánovaným konstitučním zřízením a že veškeré tyto změny povedou k pozvolnému nabývání větších práv české národnosti. Ústava však v platnost nikdy nevešla a ve skutečnosti se jednalo o pouhé přechodné období k definitivně potvrzenému absolutismu. Na konci roku 1851 nechal František Josef I. svolat říšskou radu a vládu a dal přechíst tři patenty, které posléze vešly ve známost jako „silvestrovské patenty“. Ty prohlašovaly ústavu za „nepřiměřenou a neproveditelnou“ a namísto ní byly vyhlášeny tzv. Zásady pro organické řízení země rakouského císařství.³⁷

Silvestrovskými patenty byla formálně zrušena dosavadní politická práva a tím byl potvrzen fakticky existující stav. Veškeré zákonodárství mělo být uskutečňováno jednotně a s vyloučením veřejnosti.³⁸ Z ministrů se staly pouze výkonné orgány absolutistického panovníka. Zrušením ústavy přestala působnost zemského úřadu školního, úředníci byli přiděleni k místodržitelství a školní radové se stali inspektory.³⁹ Postupnými nařízeními a zákony se výuka češtiny oklešťovala. Dne 27. června 1853 vydalo ministerstvo výnos č. 6386/805, kterým nařizovalo, že na gymnázium nemá být přijat žádný žák, který neovládá

³⁵ Nařízení ministerstva kultu a vyučování z 23. 1. 1850, *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreichs*, Wien, 1850, s. 625–630.

³⁶ ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo: sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými*. V Praze: Karolinum, 2007, část II., s. 828.

³⁷ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 90–91.

³⁸ Tamtéž, s. 100.

³⁹ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848–1913*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918 s. 141.

němčinu natolik dobře, aby byl schopen v ní poslouchat všechny předměty a učit se na jejím základě latinu a řečtinu. Současně také vyšlo nařízení č. 821/109, které stanovilo, že žáci, přecházející z hlavní školy na nižší reálky, mají mít takovou znalost němčiny, aby v ní mohli studovat určité předměty a posléze přestoupit na německý ústav.⁴⁰ Z tohoto důvodu, aby hlavní školy ve velkých městech usnadnily přestup svých žáků na gymnázia, začaly vyučovat především německy. Nižší reálky taktéž přecházely na němčinu, aby přestupy z nich na vyšší německé ústavy probíhaly hladce.

Dne 3. října 1853 bylo vydáno nařízení ministerstva o německém vyučování, které omezilo výuku v českém jazyce na česko-německých školách. Čeština byla ponechána jako vyučovací jazyk jen v náboženství. Nejcitelněji zasáhly změny akademické gymnázium v Praze. Do Prahy byl vyslán ministerský rada, který měl zkontrolovat, zda i žáci v mladších třídách umí dobře německy. Kvůli studentskému časopisu Varyto, který vedl mladý Vítězslav Hálek, byl v říjnu 1853 poslán do výslužby ředitel Václav Kliment Klicpera společně s profesorem Janem Jungmannem, důsledky postihly i další učitele. Vyučování bylo od té doby v nižších třídách utrakvistické, ve vyšších pouze německé.⁴¹ To, jak vnímali tuto situaci žáci, nám dokládá dojemné svědectví Vítězslava Hála *Den na konci října roku 1853 na staroměstském gymnáziu akademickém v Praze*, kde umělecky zpracoval vzpomínku na den, kdy se začalo učit německy. Odcházející ředitel Klicpera v něm přečetl žákům přípis ministerstva: „*Krátký jeho obsah byl ten, aby se vyjma náboženství v celém vyšším gymnáziu učilo německy. ‘Klicpera, když přečetl, neřekl ani slova – vždyť by byl pro vnitřní pohnutí ani mluvit nemohl! Neřekl ani slova, složil osudnou listinu a tím samým krokem odešel, jako byl přišel. (...) Bylo to přestrašné ticho a trvalo dlouho. Ba netroufali jsme si ani usednout, když jsme byli Klicperovi z úcty povstali; tak jsme ještě stáli všichni. Byli jsme dětmi, které doufaly, že se ještě vezme nazpět, co na nás padlo jako zřícená obloha nebeská, čímž se otevřela propast mnoholetá, děsivá, hrozná.*“⁴²

Změny postihly i českou reálku, tedy Wenzigův ústav. Dne 5. srpna 1854 dostala reálka vynesení ministerstva č. 12.564, že se některé předměty musí začít vyučovat v němčině. Čeština zůstala ve všech třídách pouze v náboženství, českém jazyce a literatuře, přírodopise a fyzice. Zbytek předmětů se učil částečně česky, částečně německy nebo pouze německy.

Právě v této době byl také definitivně schválen původní Nástin organizace gymnázií a reálků z roku 1849, a to císařským výnosem z 9. prosince 1854. V něm se sice uznávala potřeba

⁴⁰ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848–1913*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918, s. 110.

⁴¹ Tamtéž, s. 142.

⁴² LINKE, Arno, ed. *Uprostřed století*. Praha: Československý spisovatel, 1975, s. 154–155.

vyučování na základě mateřského jazyka, ale v této době se jednalo spíše o paradoxní situaci než o reálné potvrzení práv. K výnosu přibylo nařízení, přidané k potvrzenému Nástinu hrabětem Thunem 16. prosince 1854. Toto nařízení vysloveně říkalo: „*V příčině řeči vyučovací budiž nejvyšší zásadou, že se vždy a všude vyučovati musí v řeči, kterouž se vzdělání žáků nejvíce podporuje, za touž příčinou užíváno budiž ve všech okolnostech řeči, která žákům tak známa a ta snadna jest, že v ní vyučování s celým výsledkem přijímati mohou; i tam, kde následkem toho řeč německá nemůže býti výhradním jazykem vyučovacím, vyučovati se bude ve všech gymnáziích, vyjmajíc Lombardsko-Benátská, tou měrou, jížto k důkladnému vzdělání potřebí jest, a tedy na každý pád ve vyšších třídách ve větším díle v jazyku německém, který bez toho na všech, i na Lombardsko-Benátských gymnasiích obligátním předmětem býti musí. Pokud se to se zásadami těmito spojití dá, může se ale i jiných jazyků zemských co řečí vyučovacích užívati. Podle toho učiní mistr záležitostí duchovních spůsobilá ustanovení.*“⁴³ Doslova tedy hrabě Thun vyslovuje nejvyšší zásadu, že je třeba vyučovat v řeči, která vzdělání žáků nejvíce podporuje, která je žákům natolik známá, že v ní mohou přijímat celé vyučování. To může být bráno jako potvrzení snah o prosazení mateřštiny ve výuce a jako potvrzení toho, že mateřský jazyk nejvíce přispívá ke snadnému přijímání nových informací; stejně tak ale mohl být dán důraz na následující větu, kde se mluví o jazyce německém, který má být vyučován na všech gymnáziích tou měrou, které je potřeba k důkladnému zvládnutí – tedy čím více, tím lépe. Ostatně, vzhledem k předchozímu nařízení, které mluvilo o podmínkách přijetí na gymnázia a zdůrazňovalo, že nemá být přijat takový žák, který by nemohl přijímat veškerou výuku v němčině, mohla být pro české země i první část výše citovaného nařízení vyložena jako obhajoba němčiny – pro české žáky studující gymnázia měla být němčina řeč, „*kteří žákům tak známa a ta snadna jest, že v ní vyučování s celým výsledkem přijímati mohou.*“ Z právního hlediska tedy ani postupování úřadů a škol, které zdůrazňovalo vyučování v němčině, ničemu neodporovalo; jaká byla ovšem realita studujících žáků, to je jiná otázka.

V roce 1855 došlo k události, která tvář školství v rakouské monarchii výrazně změnila, a tou bylo vyhlášení tzv. konkordátu (tedy smlouvy s církví). Vydal ho papež Pius IX. a v monarchii se stal díky patentu z 5. listopadu 1855, č. 195 ř. z. zákonem. Vyhlášením konkordátu byla v oblasti školství přijata následující ustanovení:

„I. Veškeré vyučování mládeže na veřejných i soukromých školách bude s naukou církve katolické ve shodě, biskupové jako vrchní pastýři budou řídit náboženské vychování mládeže

⁴³ ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo: sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými*. V Praze: Karolinum, 2007, část II., s. 1111.

na všech veřejných i soukromých školách a nad ním bdíti, aby v žádném předmětu vyučovacím nic se nevyskytovalo, co by se přičilo katolické víře a čistotě mravů (čl. V.).

2. Nikdo nesmí přednášet katechetiku nebo náboženství na nějakém ústavě veřejném nebo soukromém, leč obdržel-li posláni od biskupa diecesního, který je může odvolati, kdykoli uznáno to za vhodné (čl. VI.).

3. Všickni učitelé katolických národních škol postaveni budou pod dohlídku církevní. Vrchní školdozorce v diecézích bude jmenovati císař z mužů, jemu od biskupů navržených (čl. VI.).

4. Za učitele může býti jen ustanoveno, kdo jest bez poskvrny u víře a mravech; kdo by se uchýlil od pravé víry, může býti ze školy odstraněn (čl. VIII.).

5. Při všech gymnasiích a středních školách, určených pro katolickou mládež, mají jen katolíci býti jmenováni učiteli, vyučování má vštěpovati zákon života křesťanského, učebné knihy pro náboženství ustanoví biskupové po společné pradě (čl. VII.).

*6. Biskupové mohou pokutami církevními stíhati knihy škodlivé náboženství a počestnosti a odvraceti věřící od jich čtení (čl. IX.).*⁴⁴

Církev tedy opět získala na starost správu škol, které byly od roku 1850 do této doby pod správou obcí. Biskupové měli na starost dosazování učitelů, kterými nemohli být nekatolíci, a taktéž měli možnost cenzurovat knihy, ze kterých se žáci učili. Církev pečovala o výchovu, vyučování mládeže, o přípravu budoucích učitelů, stát se staral prostřednictvím následujících úřadů o zbytek: obecní starosta s místním dozorcem měli na starost péči o fyzický stav škol v interiéru a o školní docházku, okresní úřad se měl starat o budovu školy a školní fondy, na zemské úrovni existovala zemská školní rada, která spravovala vzorní školu (normální), dávala pokyn k zakládání nových škol, jmenovala na určitých školách ředitele a učitele, potvrzovala platy, určovala řeč vyučovací v souhlase s ordinariátem a konala kárná řízení. Jako inspektoři fungovali školní radové, kteří cestovali po školách a kontrolovali jejich stav. Ze zpráv konsistoří sestavovala zemská školní rada přehled o stavu národního školství. Tento směr správy, rozdělený na státní a církevní, zůstal potom platným až do nových školních zákonů z roku 1867.⁴⁵

V roce 1855 byl tedy na triviálních školách povětšinou vyučovacím jazykem jazyk mateřský, vyučování bylo pod správou církve a příslušného biskupského ordinariátu; na hlavních školách se učilo kvůli snadnějším přestupům na střední školy spíše německy; reálky a

⁴⁴ Císařský patent z 5. listopadu 1855, č. 195 ř. z., *Reichgesetzblatt für das Kaiserthum Österreichs*, Wien, 1855, s. 635-636.

⁴⁵ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848–1913*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918, s. 74–77.

gymnázia byly utrakvistické nebo (ve většině případů) německé. Nad triviální školy se čeština pouštěla jen zřídka a z donucení. Vyličení poměrů této doby je ukázáno v časopise Škola a život z roku 1859: „*Když r. 1850 zaveden byl jazyk český do škol středních, měli jsme sice dobré knihy o všelikých vědách, ale neměli jsme knih školních, poněvadž po tu dobu jsme neměli ani českých gymnázií ani reálek. Ale ukázalo se, jak snadno takovému nedostatku vyhověti, jakmile se školy české zavedly. Za tři léta bylo školních knih o všech téměř vědách a bylo by jich bývalo i více, kdyby české vyučování nebylo z největší části opět přestalo. Je směšno vytýkati nedostatek knih školních tam, kde je hojnost výborného učitelstva; každý dobrý učitel napíše dobrou školní knihu...*

Po sedmdesáte let ve školách našich nebylo slýcháno slova českého. Česky se tu mládež ovšem nenaučila; ale naučila se dokonaleji německy? Byl by na hrubém omylu, kdo by tak myslel. Veřejně bylo potvrzeno, že mnozí vzdělanci naši až hrůza německy mluví. Proč? Český chlapec, vstoupiv do hlavní školy, byl hned všemu vyučován po německu; nerozuměje ničemu, musil se učit pouhým slovům. Zvykl si pronášeti zvuky bez pojmu, zvykl si mluvit bez myšlení. Přirozený vývoj ducha mladického byl zadržen. Na gymnasiu pak na němčině stavěla se latina, na latině, které rozuměl ještě méně, řečtina, a tak se vysvětloval jeden neznámý jazyk druhým neznámým a bytelně se žák nenaučil žádnému.“⁴⁶

Touha po českém vzdělávání se opět ozvala v roce 1856, a to v učební osnově pro výuku českého jazyka jako předmětu na gymnáziích. Ten měl být na českých gymnáziích ve všech osmi třídách vyučován česky, na německých gymnáziích do V. třídy německy, v VI. třídě pokud možno česky, v VII, a VIII. třídě česky.⁴⁷ Situace se v oblasti školství pozvolna začala měnit. Byla to ostatně jedna z mála oblastí, kde byl takový „národní“ boj možný – nebyly to přece „jen národní“ zájmy, ale zájmy budoucnosti monarchie.

⁴⁶ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848–1913*. V Praze: Nákladem Matice české, 1918, s. 146–147. Převzato z časopisu Škola a život, 1859, s. 278–80.

⁴⁷ ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo: sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými*. V Praze: Karolinum, 2007, část II., s. 1128–1129.

2 Josef Wenzig

2.1 Osud do roku 1848

Josef Wenzig se narodil 18. ledna 1807 v Praze do německé vojenské rodiny, jeho otec byl setníkem. Sám sebe vnímal jako rodem Němce, jak píše ve svých pozdějších brožurách, a němčina byla jeho mateřským jazykem. Od roku 1814 do roku 1823 studoval na hlavní škole a piaristickém gymnáziu, následně vystudoval pražskou univerzitu s učitelskou aprobačí pro třídy gramatikální, posléze se stal vychovatelem v hraběcích rodinách, například i v rodině hraběte Karla Chotka (kde se setkával s mnoha významnými literáty, například Františkem Ladislavem Čelakovským, Karlem Aloisem Vinařickým a dalšími). Už od třicátých let se Wenzig zajímal o literaturu a věnoval se vlastní tvorbě, zejména překladům českých básní do němčiny (hlavně z popudu Čelakovského). Jeho první takto přeložená sbírka, *Slawische Volkslieder*, vyšla roku 1830, o tři roky později to byla sbírka *Blüthen neuböhmischer Poësie*, věnovaná hraběti Karlu Chotkovi, která obsahovala například části Kollárový *Slávy dcery* nebo Čelakovského *Ohlasu písní ruských*.

V roce 1833 se stal učitelem na stavovské reálce jakožto profesor němčiny a zeměpisu. Ke spisům z literární oblasti přidal práce týkající se pedagogické teorie a praxe, jako byly *Vorschule der Erdkunde* (1839) a *Die Flächenräume und Einwohnerzahlen der Welttheile und wichtigsten Länder und Städte* (1845). Jako učitel na německé reálce musel každý den potkávat žáky, kteří neuměli dostatečně německy a kromě učiva samotného museli zápasit ještě s jazykovou bariérou. Je pravděpodobné, že mimo jiné i tyto zkušenosti ho inspirovaly k zájmu o vzdělávání v českém jazyce.

2.2 Wenzigovo působení ve školství

Pro Wenzigovo další směřování byla klíčová osobnost jeho švagra Franze Exnera, který se od roku 1848 zabýval reformou školství. K poradám o dalším směru rakouského školství byl zván i Josef Wenzig. Důležitý zlom nastal 15. září 1849, kdy byl ohlášen vznik první české reálky v Praze a Wenzig byl povolán k vedení této nové školy. V době, kdy jiné školy už zahajovaly vyučování, Wenzig teprve hledal místnosti, nábytek, najímal učitelský sbor a taktéž sháněl žáky. Mimoto měl také ještě povinnosti na německé stavovské reálce.⁴⁸

To, že založení nové české reálky muselo být pro Wenziga náročné, dokládá i dochovaný zlomek korespondence s Franzem Exnerem ve Wenzigově pozůstalosti v archivu

⁴⁸ KLECANDA, Jan, HOUŠKA, František, TILLER, Karel, ed. *Almanach bývalých žáků české reálky Pražské*. V Praze: nákl. vydavatelů, 1893, s. 18.

Národního muzea. Jeden z dopisů od Exnera pro Wenziga pochází ze 16. listopadu 1849, tedy přibližně měsíc po založení reálky. Exner odpovídá na různé Wenzigovy otázky týkající se řízení školy. Je pochopitelné, že se Wenzig obracel na švagra o radu a také o informace ohledně dalších intencí ministerstva kultu a vyučování, kde působil Exner ve vysokém postavení.⁴⁹ Další dochovaný dopis z 6. dubna 1850 již avizuje budoucí definitivní převzetí ředitelského postu a zproštění povinností na stavovské reálce. Taktéž se píše o úřadu školního dozorce pro obecné školy v Čechách, o který Wenzig zřejmě jevil zájem a který také následně získal.⁵⁰

2.3 Školní dozorce pro obecné školy

V souvislosti s funkcí dozorce pro obecné školy měl Wenzig povinnost cestovat a referovat o stavu škol v Čechách. Díky tomu měl dobrý přehled o situaci ve školství, dostával podněty od učitelů a ředitelů, měl za úkol posuzovat stav učebnic a učebních plánů. Přesto však instrukce dané školním radům ze zemského školského úřadu, zmíněné v první kapitole, mluvily jasně. Jeho práce nesměla otrást zavedeným pořádkem a veškeré změny, které by chtěl prosazovat, musely být prosazovány pomalu a opatrně.

Tuto kapitolu Wenzigova života nejlépe vykresluje vydaná korespondence Karla Aloise Vinařického.⁵¹ S ním byl Wenzig od jara 1851 v kontaktu kvůli vydávání českých učebnic pro elementární školy. Z korespondence vyplývá jeho zájem o české vzdělávání, například v dopise, který poslal Vinařickému 16. července 1851, psal o nepoměru žáků na škole v Českých Budějovicích: „(...) v I. Oddělení I. třídy 48 Němců, 80 Čechů, v II. oddělení I. třídy 36 Němců, 106 Čechů, v II. třídě 29 Němců, 135 Čechů, v III. třídě 47 Němců, 95 Čechů, a přece pouhé německé vyučování.“⁵² Zájem měl Wenzig i o školní činnost Vinařického v Týně nad Vltavou a o jeho snahu povýšit tamější školu na školu hlavní. Z tohoto dopisu (20. dubna 1852) také vyplývá, že Wenzig se zasadil o vydávání nového časopisu pro učitele, s názvem *Škola*. „*Jak to stojí s Vaší školou? Bylo by nyní ulehčení pro ni, protože nově vyšlé rozhodnutí ministerské dovoluje tak zvané farní hlavní školy zřizovati. Celý ten dekret tištěn bude v novém časopisu „Škola“, který příštího měsíce pod redaktorstvím pana katechety Havelce*⁵³ *a mým*

⁴⁹ Archiv Národního muzea, fond WENZIG Josef, č. fondu 946, kart. 6, dopis od Franze Exnera ze 16. listopadu 1849.

⁵⁰ Tamtéž, dopis od Franze Exnera ze 6. dubna 1850.

⁵¹ Karel Alois Vinařický (1803–1869), český vlastenecký básník, spisovatel a překladatel, pedagog, významný autor česky psaných čítanek.

⁵² SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloise Vinařického korespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914, s. 47.

⁵³ Josef Havelce (1816–1854), český pedagog, od roku 1847 byl kaplanem v Praze, 1851 se stal katechetou při vzorné škole. Od roku 1852 vydával časopis *Škola, pedagogický časopis učitelům na školách obecných*.

vlastním vplyvem v Praze vycházeti bude. Prosím nejsnažněji, abyste se také písemnými příspěvky při něm účastniti ráčil.“⁵⁴ V odpovědi Vinařický reagoval: „Nové ‚Škole‘ přeji zdaru. Bude-li po chvíli, časem milerád přispějí.“⁵⁵ Jeho povinnosti na čítankách ho ale zaměstnávaly natolik, že do nového časopisu neměl čas přispívat. Wenzig sám se snažil sehnat co nejvíce příspěvků do prvního čísla a znovu žádal o cokoli, čím by mohl Vinařický přispět, v srpnu 1852. O Škole píše: „První svazek nedopadnul špatně. Kdybych ale sám nebyl všecko sehnal, nebylo by nic bylo. Havelec, jak se až doposavad zdá, příliš málo znalosti v té věci a rázu má. Kdybyste sám něčím přispěti mohl, byla by mně to velmi vítaná věc.“⁵⁶ Časopis Škola však neměl dlouhý život. Nebylo mnoho chuti od ostatní autorů přispívat do časopisu, což komentuje Wenzig 23. dubna 1854: „Panuje u českých spisovatelů vůbec zvláštní nechť a ochablost, které se, uvažující panující poměry, mnoho nedivím. I ‚Škola‘, jak předvídám, zahyne!“ O úrovni Školy v posledních měsících se vyjádřil v dopise z 6. července 1854 Josef Jireček, který tehdy pracoval na ministerstvu kultu a vyučování: „Doufám, že se stane nějaká užitečná proměna s časopisem ‚Školou‘, který věru nad pomyšlení je slabý. Přál bych si, aby se šk. rada Wenzig uvázal v redakci. Ted' k tomu bude míti dostihu.“⁵⁷ Jak Wenzig předpokládal, poslední výtisk časopisu Škola vyšel v roce 1854, v následujícím roce však na něj pod novým vedením navázal časopis Škola a život, který potom vycházel až do roku 1889.

V roce 1853 byl Wenzig zbaven úřadu zemského školního rady. Okolnosti této změny jsou nejasné; jisté je, že těsně před tímto rozhodnutím vyslovil Wenzig v podání z 21. října určitou pochybnost nad nejnovějšími nařízeními z června a července 1853, upravujícími podmínky přijetí na gymnázia a reálky a, nepřímo, vyučovací jazyk na hlavních školách. Dne 18. listopadu dostal odpověď od místodržitelství, ve které bylo řečeno, že jeho pochybnosti jsou bezdůvodné a rozhodnutí ministerstva je podloženo praktickými potřebami, protože žáci nejsou schopni zvládat látku, kterou zvládnout v němčině na gymnáziu mají, nikde ale není řečeno, že se ruší čeština na hlavních školách.⁵⁸ O měsíc později, 14. prosince, byl Wenzig zbaven školního dozorství a jmenován definitivním ředitelem české reálky s ponecháním titulu c. k. školní rada.⁵⁹

⁵⁴ SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloisa Vinařického korrespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korrespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914, s. 77.

⁵⁵ Tamtéž, s. 79.

⁵⁶ Tamtéž, s. 98.

⁵⁷ Tamtéž, s. 178.

⁵⁸ *Archiv Národního muzea*, fond WENZIG Josef, č. fondu 946, kart. 2, dopis z místodržitelství 18. listopadu 1853.

⁵⁹ *Výroční zpráva cís. král. české reálky pražské na Novém Městě za školní rok 1901–1902*, v Praze: B. Stýbla, 1902, s. 10. Ostatně to nebyly první problémy, které Wenzig měl – už mezi lety 1850 a 1852 se objevily stížnosti v relacích úředníků mapujících veřejné mínění, které tvrdily, že „mezi oběma národnostmi byla prý zahájena cesta smíření, existoval mír „v domě“, když příchod Wenziga a jeho spojení s českými vůdci opět ve škole a životě

To, že Wenzigův odchod neobešel bez negativní odezvy, dosvědčuje dopis, který Wenzig dostal od jakéhosi Dr. Vogla⁶⁰ 12. února 1854. V něm pisatel reagoval na předchozí Wenzigův dopis, kde se dozvěděl o změně, která u Wenziga nastala, a snažil se ho povzbudit. „*Vy jste nic neztratil, vaši odpůrci mnoho, i když to ještě neuznali.*“⁶¹ Především se snažil vyzdvihnout, na co všechno nyní Wenzig bude mít čas a o co větší uspokojení ze své práce získá. Vyjádřil se k i samotné instituci „školních radů“ a domníval se, že nebude mít dlouhého trvání a že je „klerikální straně“ trnem v oku.

S podivem se na okolnosti změny ptal i Vinařický, když mu Wenzig v dopise z 23. dubna 1854 oznámil, že mu již nemá psát dopisy „při místodržitelství“, „*protože tam více co činiti nemám; obstarávám nyní jediný svůj ústav; dozorství nad školami obecnými i realními přešlo na raddu Maresche.*“⁶² Vinařický na to 12. května psal: „*Neočekávaná byla mi zpráva, že dozorství nad školami obecnými i reálnými přešlo na p. radu Marše. Dychtiv jsem dozvědět od Vás, jak věci školní stojí. Z Vídně nevím ničeho.*“⁶³ Wenzigova odpověď na tento dopis však chybí – dalším dopisem je dopis Vinařického Wenzigovi ze 7. září, který se tomuto tématu nevěnoval. Mluvílo se v něm ale o programu české reálky a Vinařický potěšeně komentoval to, že konečně existuje ústav, kde je čeština orgánem vyššího vzdělávání.

2.4 Vinařického čítanky a časopis Škola a život

Ohledně vztahu k Vinařickému nelze opominout Wenzigův zájem o vydávání Vinařického Čítanek. V Praze fungoval jako prostředník a sháněl mu jednotlivé články, ačkoli do psaní se mnohým nechtělo a dlouho trvalo, než od nich Vinařický texty získal. Ten si na to mnohokrát stěžoval, že kvůli planým slibům a neschopnosti přispěvatelů splnit danou zakázku včas se prodlužuje celé vydání a on se potom musí omlouvat na ministerstvu, že práci stále nemá hotovou. Na podzim 1854 ho přepadla taková skepse, že psal Wenzigovi následující slova: „*Račtež jim domluvit, aby slovu danému dostáli. Jinak bych mysliti musil, že stává v Praze proti mně úmyslné usnešení, bych v nesnáze přiveden byl.*“⁶⁴ Wenzig se ho snažil ukonejšit a 4. prosince odpověděl: „*Na milé psaní však od 21. listop. nemohu nic jiného*

vznítit plamen rozporů a přepjatých požadavků.“ Viz POKORNÁ, Magdaléna. Veřejné mínění po porážce revoluce. Vytváření – podoba – sledování. In: *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století* 14, 2006, s. 345.

⁶⁰ Nejspíše se jedná o Johanna Karla Christopha Vogla, školního odborníka, který žil v Lipsku a byl ředitelem místní měšťanské školy, kterou v roce 1834 přeměnil na reálku. Srov. *Archiv Národního muzea*, fond WENZIG Josef, č. fondu 946, kart. 6, zpracování korespondence od R. Balcara, s. 8.

⁶¹ *Archiv Národního muzea*, fond WENZIG Josef, č. fondu 946, kart. 6, dopis od Dr. Vogla z 12. února 1854.

⁶² SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914, s. 174.

⁶³ Tamtéž, s. 175

⁶⁴ Tamtéž, s. 193.

odpovědět, než že byste se ukrutně mýlil, kdybyste myslel, že se z naší strany toho nejmenšího proti Vám stoji. Panovala dříve všeobecná nechuť, a když jste p. Špatnému práce jeho byl vrátil, zvětšila se tím více. Nyní jsem všem pánům psaní Vaše doručil a přimlouval při tom co možná. Chtějí se sami písemně na Vás obrátit.“⁶⁵

Wenzigova činnost se nyní soustředila zejména na českou reálku, která byla po ministerském výnosu z 5. srpna 1854 změněna na částečně německý ústav, kde čeština zůstávala ve všech třídách pouze ve výuce náboženství, českého jazyka a literatury, přírodopisu a fyziky.

Na konci roku 1854 Wenzig vzdal vydávání časopisu *Škola* a 6. prosince 1854 poslal písemně na ministerstvo školství rezignaci. 7. března 1855 mu ministerstvo potvrdilo, že výše zmíněné stanovisko bere na vědomí, a požádalo Wenziga, aby tomuto „časopisu s vlivem na vzdělání a směřování učitelů na základních školách“ ve změněných poměrech poskytl svou pomoc, a taktéž byl požádán o kontrolu časopisu, která tím měla být svěřena „do vhodných a spolehlivých rukou“. Na tyto žádosti měl bezodkladně odpovědět.⁶⁶

Nový časopis pod názvem *Škola a život* s podtitulem Časopis zvláště pro učitele, pěstouny i rodiče a vůbec pro vzdělavatele lidu začal vycházet roku 1855 a redakce časopisu se po Josefu Havelcovi ujali František Josef Řezáč⁶⁷ a Jan Václav Rozum.⁶⁸ Josef Wenzig se stal jeho „cenzorem“, na základě ministerské výzvy převzal kontrolu časopisu a mělo mu být předloženo každé číslo časopisu předtím, než šlo do tisku. Stejně tak musel být předložen povinný výtisk ministerstvu vyučování.⁶⁹ Ačkoli však byl takto časopis kontrolován, neznamenal to, že se nedostal do problémů. Řezáč měl konflikty například s pražskou konzistoří kvůli článku *Katecheta a způsob jeho ve škole*,⁷⁰ větší pozdvižení však způsobil jeho článek *Žákovstvo a učení obecných škol pražských*,⁷¹ který vedl k rozsáhlé polemice se školním radou Johannem Mareschem a německým časopisem *Bohemia*.

⁶⁵ SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloisa Vinařického korrespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korrespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914, s. 197. V edici se nachází i Vinařického dopisy Špatnému, z kterých vyplývá, že mu texty Vinařický vracel pro jejich neúměrnou délku.

⁶⁶ *Archiv Národního muzea*, fond WENZIG Josef, č. fondu 946, kart. 1, dopis z místodržitelství z 7. března 1855.

⁶⁷ František Josef Řezáč (1819–1879), český katolický kněz, pedagog, spisovatel a politik. Věnoval se problematice vězeňství a školství, dále rozvoji školních knihoven. Od roku 1855 vydával pedagogický časopis *Škola a život*.

⁶⁸ Jan Václav Rozum (1824–1858), středoškolský učitel, učil český jazyk na německé vyšší reálce. Od roku 1855 vydával pedagogický časopis *Škola a život*.

⁶⁹ POKORNÁ, Magdalena. „Dobře zvolená a účelně vedená četba působí nanejvýš povzbudivě“. Konflikty Františka Josefa Řezáče kvůli zakládání knihoven a jejich navrhovanému obsahu. In: WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*. Praha: Academia, 2015, s. 466.

⁷⁰ Tamtéž, s. 466.

⁷¹ ŘEZÁČ, František Josef. *Žákovstvo a učení obecných škol pražských*. In: *Škola a život* 3, 1857, s. 43–49, 117–122, 153–157, 268–274.

2.5 Spor Františka Josefa Řezáče s Johannem Mareschem

V článku *Žakovstvo a učení obecných škol pražských* Řezáč analyzoval počet žáků navštěvujících pražské hlavní školy podle národnosti. Tato čísla zakládal na svých vlastních návštěvách škol, které proběhly v listopadu a prosinci 1856 a lednu 1857. Z jeho statistiky vyplývalo, že na školách v Praze se učila velká většina dětí českých, vyučování však bylo především německé. V článku Řezáč zdůrazňoval, že toto jednání protirečí nejnovějším zákonům i ordinariátní vůli. Především mluvil o vyučování náboženství. Řezáč předložil seznam nařízení, která se vyučování náboženství týkají, a končil nejnovějším výnosem z 9. prosince 1854, v kterém se mimo jiné říkalo: „...aby vyučování v náboženství, jehož úlohou jest nejenom účinkovati na rozum, nýbrž i při nejmenším rovněž tak srdce ušlechťovati...“ bylo prováděno v té řeči, „v níž děti první zvuky a první pojmy obdržely“.⁷² Užívání jazyka srozumitelného považoval za „zákon ten přirozený, Bohem daný“.⁷³ Přesto však z 29 škol bylo 8 německých, 5 napůl německých, a 5 i 6 jen zpočátku českých. A i ve zbylých školách, kde se vyučovalo česky náboženství, měla němčina své místo, a to ve zpěvech a modlitbách dětí.

Článek vyvolal reakci v německé *Bohemii*, ve které 27. února 1857⁷⁴ vyšel anonymní článek vyjadřující se k tomuto tématu, který tvrdil, že podle statistiky rakouské říše musí být v Praze na 100 dětí nejméně 30 německých, a Řezáče obvinil z „čechácké horlivosti“ (čechisirungseifer). Po tomto článku pak následoval ještě další v *Bohemii*, č. 52 a 53, s názvem *Die Nationalität der Prager Schulkinder*, který označil Řezáčova data za libovolná a prohlásil, že každá škola má povinnost oznámit rodičům vyučovací řeč, a že sami rodiče chtějí dávat děti na německé školy, aby se tento jazyk dobře naučily. Na to odpověděl Řezáč v *Bohemii*, č. 57, že statistická data získal svou vlastní snahou, nebo je přijal z bezpečných rukou, a zdůrazňuje, že mu nešlo o národnostní problém, ale o to, který jazyk je dětem bližší a ve kterém jazyce nejsnáze mohou přijímat náboženské myšlenky.⁷⁵ Dále se k tématu vyjádřil i rada Johann Maresch v *Pražských novinách* z 4.–6. března 1857, č. 54–56 v článku s názvem *O národnosti a jazyku v školách českých*. Ten argumentoval především tím, že v hlavním městě budou z většiny děti řemeslníci nebo budou pokračovat na střední školy a dostane se jim vyššího vzdělání, a každý řemeslník bude mít větší uplatnění, pokud bude umět oba dva jazyky – které

⁷² ŘEZÁČ, František Josef. Žakovstvo a učení obecných škol pražských. In: *Škola a život* 3, 1857, s. 48.

⁷³ Tamtéž. Svou argumentaci opírá Řezáč i o samotnou Bibli: v závorce pod nadpisem Žakovstvo a učení obecných škol pražských v sešitě II, s. 43, je odkaz na biblické zmínky o důležitosti rozumění jazyka.

⁷⁴ *Bohemia*, 27. února 1857, č. 50, s. 290.

⁷⁵ Srov. SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914, s. 266-267.

se naučí tím, že bude co nejdříve vyučován německy, po čemž, podle něj, touží i samotní rodiče. Podle Maresche se v Praze v městských částech českých učilo česky, v částech smíšených „z počátku se děje zvláště jazykem českým.“ Dle něj se německá kniha dostávala žákům do ruky nejdříve v druhé třídě, kde ale stále jazykem vyučovacím byla čeština, což však neodpovídalo statistice, kterou Řezáč vytvořil. Na toto podepsané prohlášení od vysoce postaveného školního rady nemohl Řezáč přímo v Pražských novinách reagovat, aby se neukázalo, že „osoba nevládní věci školní lépe rozumí než vládní orgány“, jak psal Vinařickému o dané problematice 25. března 1857 Jan Karel Škoda, katecheta při české vzorné hlavní škole na Novém Městě pražském. Psal také: „*Doslýchám, že p. Mecséry všecku tuto polemiku zakázal, aby se německé publikum v Praze nejitřilo (nebo tomu se všude u nás věří, i professor statistiky v Karolině učí, že jest v Praze hrstka Čechů a miliony Němců), ano že i Mareš z Vídně od p. ministra skrze své nelogické, nepravdivé a náruživé pleskání ve 2 v Novinách umístěných článcích domluvu dostal.*“ Také zmiňoval to, že konzistoř dostala nařízení vyučovat ve všech nižších třídách náboženství česky, což se na některých školách nelíbilo – „*takové nobl školy a má se v nich mluvíti po česku!*“⁷⁶

Do sporu se zapojil i Karel Vinařický, a to dvěma články v Muzejníku. Prvním z nich, *O vyučovacím jazyku v národních školách*,⁷⁷ reagoval přímo na Mareschovy články. Především tam kritizoval, že způsob a podání Mareschovy kritiky neodpovídaly pedagogickému přístupu a úřednímu vysvětlení, ale spíše osobnímu zaujatému pohledu. Vinařický znovu kladl důraz na to, že otázka není národnostní. „*My venkovští duchovní správcové a dozorcové školní nevíme o žádných ‚politických stranách‘, vidíme ale k želu svému před sebou dvě strany pedagogické, z nichž jedna naléhá na poněmčení škol v městech českých bez ohledu na vyšší zájmy vychovatelské: druhá ale hájí právo mateřštiny zaručené zákony pozitivními.*“⁷⁸ Následně se odvolával na vychovatelské zásady, že „*chybné vyučování jest, kde se děti pouze z paměti učí, čemu nerozumí.*“⁷⁹

Ve zkratce ani Řezáč, ani Vinařický neodsuzovali výuku němčiny na školách, kritizovali však biflování bez pochopení a zejména takové biflování v rámci náboženství, které je třeba

⁷⁶ SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloisa Vinařického korrespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korrespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914, s. 261. P. Mecséry, o němž je v textu řeč, je Karel svobodný pán von Mecséry de Tsoor (1804–1885), od roku 1849 pražský místodržitel.

⁷⁷ VINAŘICKÝ, Karel Alois. *O vyučovacím jazyku v národních školách*. In: *Časopis Muzea království Českého*. Praha: České muzeum, 1857, č. 2, s. 251–267.

⁷⁸ Tamtéž, s. 256.

⁷⁹ Tamtéž, s. 257.

chápat, protože „*křesťan se musí vychovati především, pak teprve třeba kaprál.*“⁸⁰ Pro náboženství platilo, že „*přirozený jazyk je klíč k mysli a srdci*“,⁸¹ a proto Vinařický zastával myšlenku, že v rámci náboženství bylo třeba vyučovat náboženství i ve vyšších třídách, i když už děti uměly německy, jak to ostatně fungovalo i na gymnáziích, což odpovídalo zákonu z 9. prosince 1854. Němčina jako vyučovací jazyk ostatních předmětů byla přijatelná až ve chvíli, kdy měly děti její základy z českého vyučování a byly bezpochyby schopné porozumět německému vyučování. S těmito argumenty oponoval „*nerozumné vůli rodičů*“⁸², když žádali výhradní výuku v němčině.

Druhý Vinařického článek byl zaměřený obecněji a nazýval se *Jazyk český – doma, v chrámě, ve škole a v literatuře*,⁸³ ve kterém analyzoval stav českého jazyka a snažil se povzbudivým výčtem dosavadních úspěchů českého jazyka na poli školství, vědy i umění vyjádřit, že český jazyk má budoucnost. Na konci článku odcitoval Vinařický čerstvý dopis císaře Františka Josefa z 9. září 1857, který bude hrát ještě důležitou roli u Wenzigových spisů: „*Nejupřímnější starost Má bude i k tomu obrácena, aby všelici kmenové národní vždy ve svých národních rázech zachováni byli, a aby se jim slušný ohled popřál při pěstování jejich jazyka.*“⁸⁴

Dalším z Řezáčových podporovatelů byl Vojtěch Bělák, což bylo pseudonym Františka Šimáčka, který v časopise Posel z Prahy uveřejnil svoji reakci.⁸⁵ Dobrým znamením pro Řezáče i Vinařického byla podpora ministerstva školství. V tomto duchu psal Vinařickému redaktor Muzejníku Václav Bolemír Nebeský: „*Z docela bezpečného pramene jsem se dozvěděl, že článek Vašnostin o vyučovacím jazyku u ministerium kultu a vyučování velmi se líbil.*“⁸⁶ Stejně tak to dokládá výše citovaný dopis J. K. Škody, že J. Maresch dostal od ministra domluvu. Ostatně, jak psal Řezáč Vinařickému 29. července 1857, byla tu snaha dokázat ministerstvu, kdo je v právu a o co „*české straně*“ jde, a obhájit se tak před potencionálním napadením: „*...celá včas rozeslala by se (brožurka s Vinařického článkem – pozn. autorky) úřadům, zvláště*

⁸⁰ SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloisa Vinařického korrespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korrespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914, s. 262.

⁸¹ VINAŘICKÝ, Karel Alois. O vyučovacím jazyku v národních školách. In: *Časopis Muzea království Českého*. Praha: České muzeum, 1857, č. 2, s. 259.

⁸² Tamtéž, s. 262.

⁸³ Tamtéž, s. 375–389.

⁸⁴ Tamtéž, s. 389.

⁸⁵ Posel z Prahy, 30. 3. 1857, č. 3, s. 240–248.

⁸⁶ SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloisa Vinařického korrespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korrespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914, s. 289.

*ministerním, aby všechny viděly a poznaly, oč se jedná – ne o některé Němce, nýbrž o věc – o princip vyučování – o zdar škol.*⁸⁷

Celá kauza s *Bohemii* po vydání druhého článku postupně utichla, měla však ještě soudní dohru z počátku 60. let v souvislosti s Grégrovým procesem.⁸⁸ Josef Wenzig byl bezpochyby během celé kauzy Řezáče s Mareschem dobře informován o jejím průběhu. Z dopisů Řezáče Vinařickému vyplývá, že Řezáč sdílel svou korespondenci s Wenzigem, a Wenzig také Vinařickému psal ohledně zajištění místa pro Řezáče v Praze, aby tam mohl zůstat a vést svoji redakci.

Wenzig sám se touto problematikou inspiroval a na kauzu částečně navázal ve svých brožurách a člancích v *Muzejníku*. Stejně jako Vinařický v článku *Jazyk český – doma, v chrámě, ve škole a v literatuře* se nadchl slovy z císařského vlastnoručního listu a rozvedl je v jedné ze svých brožur. Svými argumenty v otázce vyučování v národním jazyce se v mnoha případech opíral právě o slova řečená v této ostré polemice.

⁸⁷ SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914, s. 269.

⁸⁸ POKORNÁ, Magdalena. „Dobře zvolená a účelně vedená četba působí nanejvýš povzbudivě“. Konflikty Františka Josefa Řezáče kvůli zakládání knihoven a jejich navrhovanému obsahu. In: WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*. Praha: Academia, 2015, s. 470. Viz také: *Tiskový soud Dra. Julia Grégra, redaktora Národních listů v měsíci červnu r. 1862: (přiloženy jsou veškeré ústavní listiny rakouské)*. V Praze: Nákladem Julia Grégra, 1862.

3 Wenzigovy pedagogické spisy

V letech 1859 a 1860 vydal Wenzig několikero německých spisů týkajících se vychovávání dětí a vzdělávání dětí v mateřském jazyce, které byly hlavním důvodem k problémům s pražskými úřady. Vyšly též česky jako články v Časopisu českého muzea, ve dvou případech v plném znění, ve dvou případech zkrácené o úvod.

3.1 Myšlenky o vychování na základě národního charakteru

Článek *Myšlenky o vychování na základě národního charakteru*⁸⁹ vyšel jako první z příspěvků pouze v Muzejníku už roku 1858. Wenzig v něm osvětlil svůj pohled na vychovávání na základě národního charakteru, který potom rozvíjel v pozdějším článku *Základní myšlenky o vychování s rázem národním*⁹⁰ (ten již vyšel i německy jako brožurka).⁹¹ Prozatím se v *Myšlénkách o vychování na základě národního charakteru* vyjádřil k pojetí národů a národností. Dle Wenziga byly národy přirozenou a nedílnou součástí většího celku a přispívali k jeho rozmanitosti a tím pádem k jeho úspěchu. „*Přívabnost neplyne z jednotvárnosti, nýbrž má svůj základ v rozmanitosti.*“⁹² K blahu celku tedy nevede ostraňování národních rozdílů a vytváření jednotné společnosti, nelze ani vyzdvižovat některé národy nad ostatní. „*Kdo národ a národnost vůbec (Bůh ví z jakých příčin) za nic neváží, chybuje tak, jako každý, kdo na národnosti všechno všude zakládá.*“⁹³ Idea Wenzigova vychovávání měla vést k tomu, aby vychovatelé pochopili základní rysy každého národa a ty se snažili v dětech povzbuzovat a tím zdokonalit a zachovat národ.

V článku si položil několik otázek, na které si také odpověděl. První z nich zněla: Zda vůbec existují nějaké národní znaky a jsou-li natolik trvanlivé a stálé, aby se k nim mohlo hledět? Toto téma vnímal Wenzig jako samozřejmé, o kterém nebylo nutné „*zbůhdarma slova mařit*“⁹⁴, automaticky prohlašoval, že jsou „*Němci, Francouzi, Angličané, Rusové či Turci patrně rozdílní národové*“, aniž by doložil, v čem ta rozdílnost spočívá. Pásmo národních znaků se skládalo z tělesných rozdílů, „*vnitřního života národů*“ (tedy myšlení, citění, chtíč, vůle, rozum, fantazie...), živobytí a zaměstnání, kroje, mravů atd., a naposled je to nejdůležitější, „v

⁸⁹ WENZIG, Josef. Myšlenky o vychování na základě národního charakteru. In: *Časopis Musea království Českého*, 1858, č. 1, s. 25–40.

⁹⁰ WENZIG, Josef. Základní myšlenky o vychování s rázem národním. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 4, s. 435–456.

⁹¹ WENZIG, Josef. *Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*. Leitomischl: Druck und Verlag von Anton Augusta, 1860.

⁹² WENZIG, Josef. Myšlenky o vychování na základě národního charakteru. In: *Časopis Musea království Českého*, 1858, č. 1, s. 30.

⁹³ Tamtéž, s. 26.

⁹⁴ Tamtéž, s. 26.

čem se celá jejich vnitřní a zevnitřní jsoucnost, jejich bytí a žití zakládá a zračí“, tedy jazyk a literatura.⁹⁵ Později se k tomuto tématu ještě vracel a dokládal nemožnost „změnit národnost“ na Římanech, kteří ve své snaze přetvořit jiné národy neuspěli. Národnost pokládal tedy za přirozený fakt, který nelze upravit. To, že je ráz národních znaků trvanlivý, dokládal například s odvoláním na autoritu Františka Palackého tím, že Slované popisovaní v Palackého Dějinách jsou stejní, jako Slované dnes v Čechách.

Další otázka, kterou si kladl, zněla, zda se kultura národních znaků hodí i k jiným účelům, než právě k účelům národním? Zda národní vychování nevede k národní hrdosti, která pohrdá cizími hodnotami a uznává jen svou vlastní? Podle Wenziga bylo potřeba „*pravé vzdělání citu národního*“⁹⁶, tak aby byl kultivován s mírou, což právě zabrání přehnanému povyšování jedné národnosti nad druhé.

Věnoval se také otázce účelu jazyka a literatury. Pokud by jazyk měl sloužit jen dorozumívání, nebylo by snazší, aby existoval jen jeden jazyk? Podle něj byl však v jazyce obsažen samotný základ národa, „*v každém zvláštním jazyku (...) celý vlastní vnitřní život se zobrazuje a vyslovuje*.“⁹⁷ a mimo jiné argumentoval tím, že pokud se člověk učí jinému jazyku, tříbí to jeho logické schopnosti podobným způsobem, jako když se učí matematiku.

Škoda, která vycházela z vychování, které zanedbávalo národní znaky, byla podle Wenziga velká, protože neovlivňovala jednotlivce, nýbrž celý národ. Wenzig se také věnoval tématu vztahu státu a národa, a kladl si otázku, zdali si odporovaly cíle národní a cíle státní. Podle Wenziga ne, „*...neboť víme, že se národní vlastnosti ke všem důstojným účelům, následovně tedy rovněž ku prospěchu státnímu vychovati dají, a že stát, jak za to míti musíme, jenom k důstojným cílům směřuje, k nimžto jsme nahoře též zachování národnosti přičísti za spravedlivé uznali*.“⁹⁸

Cílem národního vychovávání měl být tedy dobrý a společensky citlivý člověk, který díky podpoře znaků svého národa snáze dospěl k tomu, co pro něj bylo v životě prospěšné. „*Vychování na základě národního charakteru vzdělává hlavně ty stránky, k nimžto jednotlivci jistého národu dobré vlohy na sobě ukázali, zvláště jestli se v tom již dříve na vyšší stupeň dokonalosti dostali. Neboť v těch věcech stávají se jednotlivci obyčejně nejlepšími mistry*.“⁹⁹ Stejně tak mělo národní vychování podporovat státní zájmy, kterým bylo podřízeno. Bez

⁹⁵ WENZIG, Josef. Myšlenky o vychování na základě národního charakteru. In: *Časopis Musea království Českého*, 1858, č. 1, s. 27.

⁹⁶ Tamtéž, s. 29.

⁹⁷ Tamtéž, s. 29.

⁹⁸ Tamtéž, s. 32.

⁹⁹ Tamtéž, s. 35.

podpory státu a církve, jak také Wenzig článek „státnicky“ zakončil, se otázka výchování na základě národního charakteru nemohla vyřešit.

Okrajově se zmiňoval i o vyučování v mateřském jazyce, což v tomto článku nebylo hlavním motivem, ale stalo se to důležitým tématem v příspěvcích pozdějších. „*Chceme-li na hlavu a na srdce působiti, musíme s důrazem vytknouti, že je k tomu mateřská řeč nejlepší, ba nevyhnutelný prostředek.*“¹⁰⁰ Opakoval se argument Vinařického z předchozí polemiky, že mateřská řeč je klíčem k srdci.

Cílem článku nejspíše nebylo předložit koncepci konkrétní a praktickou, jak národně vychovávat, spíše nabídnout pohled na problematiku a zodpovědět si některé základní otázky, které se k ní vážou, zda vůbec něco jako národní charakter existuje a pokud ano, *proč* by se měl kultivovat. Odpověď na otázku, *jak* by se měl kultivovat, poskytl teprve v pozdějších příspěvcích.

3.2 Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857

Rozjímání rakouského občana bylo nejprve uveřejněno česky v Muzejníku¹⁰¹ na podzim roku 1859 a posléze v lednu 1860 vytištěno jako brožura o rozsahu 68 stran německy.¹⁰²

Dle *Paměti* Václava Vladivoje Tomka¹⁰³ Wenziga k tomuto článku inspirovalo nové nařízení pro školy z léta 1859, a to konkrétně nařízení ministra kultu a vyučování z 8. srpna, reagující na císařovo Nejvyšší nařízení z 20. července. „*Jeho c. k. Apoštolské Veličenstvo ráčil jest Nejvyšším rozhodnutím, jehož datum 20. července 1859, nejmilostivěji povolit, aby na gymnásiích v takových krajinách, kde většina obyvatelstva mluví jináč než německy, od obecného pravidla, daného v §. 2. Nejvyššího listu ručního, jehož datum 9. prosince 1854 (zákoníka říšského č. 315), dle něhož se má ve vyšších třídách gymnasiálních větší části předmětů všude vyučovati jazykem německým, odchylka se učinila, a těm, jimž náleží o jedno každé gymnasium a o zřizování učitelů na něm pečovati, aby se zůstavilo, by na úvahu vzali, kterých prostředků didaktických by se kromě toho, že jazyk německý jest ve všech třídách obligátní, mělo užíti, aby žáci, skončivše gymnásium, uměli dokonale německy psáti a mluvit. Při tom však zůstává v úplné platnosti nařízení, dle něhož se při písemné i ústní zkoušce maturitní má na žácích přísně žádati, a jak zkouškou z jazyka německého tak i při zkoušení*

¹⁰⁰ WENZIG, Josef. Myšlenky o výchování na základě národního charakteru. In: *Časopis Musea království Českého*, 1858, č. 1, s. 34.

¹⁰¹ WENZIG, Josef. Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 3, s. 354–396.

¹⁰² WENZIG, Josef. *Betrachtungen eines Oesterreichers über das kaiserliche Handschreiben vom 9. September 1857*. Leitomischl: Druck und Verlag von Ant. Augusta, 1860.

¹⁰³ TOMEK, Václav Vladivoj. *Paměti z mého života. Díl I*. Praha: František Řivnáč, 1904, s. 454.

z jiných předmětů na jisto postaviti, že jsou jazyka německého znalí, a že ho umějí hbitě a správně užívati.“¹⁰⁴ Nařízení však nebylo úřady dodržováno, mnohé školy o něm ani nevěděly. Situaci Wenzig okomentoval ve svém Rozjímání.

Jako hlavní motiv, kolem něhož rozvinul svou argumentaci, si zvolil několik slov z listu císaře Františka Josefa I. určeného generálnímu gubernátorovi v Uhrách arciknížeti Albrechtovi. Tento list napsal František Josef I. 9. září 1857 po své návštěvě Uher. Spokojeně v něm komentoval vstřícné přijetí a taktéž pokrok, který země během jeho vlády učinila, vyjádřil naději v ještě větší rozkvět v budoucnu a zásadu zachovat základní principy, které doposud jeho vláda měla.¹⁰⁵ K problematice mnohonárodnostní monarchie se vyjádřil těmito slovy: „*Při tom ale nejupřímnější starost Má vždy bude i k tomu obrácena, aby všelici kmenové národní vždy ve svých národních rázech zachováni byli, a aby se jim náležitého ohledu při pěstování jich jazyka dostalo.*“¹⁰⁶

Tato slova inspirovala už Karla Aloise Vinařického, pro Wenziga a jeho *Rozjímání* se stala základním stavebním kamenem. V úvodu se k nim Josef Wenzig vyjádřil jako k něčemu, co nebylo jen tak mimochodem zmíněno, nýbrž že to byla „*dobře rozvážená slova císaře Rakouského, psaná členu vznešeného Jeho rodu – členu to, jehož správě celá korunní země jest svěřena.*“¹⁰⁷ Snaha vyjádřit úctu a poslušnost císařskému domu je v celé úvodní části nepřehlédnutelná, Wenzig psal text velmi loajálně a vyplývala z něj jeho podpora monarchie. I když byl dopis určen pro uherského generálního gubernátora, slova byla vnímána s přesahem na celou monarchii.

V následující části Wenzig představil svoji pozici a pohled na věc. Slovo *rakouský* v *Rozjímání rakouského občana* vnímal v jeho nejrozsáhlejším smyslu, a zdůrazňoval, že nechce vystupovat proti žádné národnosti, stejně tak připomínal, že on sám je německé národnosti. „*O takovémto nepřátelském smýšlení nechci nic vědět, a to tím méně, ješto dle rodičů a dle vychování sám Němec jsem, avšak Němec, který každé jiné národnosti milerád její oprávnění a její cenu uznává, a velikost Německého národa na zříceninách jiných národů stavěti nechce.*“¹⁰⁸

Vracel se k myšlenkám vychování na národním principu, které byly vyjádřeny už v předchozím článku, ale zdůrazňoval, že na stejné úrovni jako národnostní princip byl i princip

¹⁰⁴ Nařízení vydané od ministra záležitostí duchovních a vyučování dne 8. srpna 1859. In: Věstník vlády zemské pro Markrabství Moravské, roč. 1859, oddělení první, částka I., vydána a rozeslána dne 26. ledna 1859, s. 529.,

¹⁰⁵ Přesto, že se Uhry císaři v roce 1848 postavily se zbraní v ruce, nyní projevovaly vstřícnost. Viz ŠTAIF, Jiří. *Revoluční léta 1848-1849 a české země*. Praha: Historický ústav Československé akademie věd, 1990.

¹⁰⁶ WENZIG, Josef. Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 3, s. 353.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 353.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 354.

náboženské snášenlivosti a vše bylo podřízeno principu říšské jednoty, „nemá-li stát přestat býti státem jedním.“¹⁰⁹

Svoji argumentaci rozvinul na odpovědích na tři otázky vztahujících se k úvodním císařským slovům. První z nich byla: „Zdali se strany národnosti a jazyka dříve v Rakousku nedělo se ve smyslu císařského listu toho?“¹¹⁰ Jinými slovy, pokud císař tato slova psal, aby všelici kmenové národní vždy ve svých národních rázech zachováni byli, nejspíše tomu tak doposud nebylo. Argumentoval jazykově – v originále vždy vyjádřeno jako *fortan*, „což znamená tolik co ‚i vždy dále‘ a též co ‚od nynějška budoucně vždy‘; ‘má-li slovo to tento druhý význam, jest odpověď: že dříve nedělo se vždy ve smyslu císařského listu toho.“¹¹¹

V první části se Wenzig věnoval historickým příkladům toho, za jakých okolností došlo k současné situaci. Odkazoval se především na spisy hraběte Lva Thun-Hohensteina *Über den gegenwärtigen Stand der böhmische Literatur und ihre Bedeutung*¹¹² a *Über die Stellung der Slowaken in Ungarn*.¹¹³ Vinu za současný stav dával především třicetileté válce a úbytku obyvatelstva po ní; zmiňoval i tehdejší opětovná nařízení úředníkům, aby se učili česky, což považoval za „přirozenou, samu sebou srozumitelnou povinnost“¹¹⁴, a pokud byla nutnost tato nařízení opakovat, museli se jí úředníci bránit. Podobně jako Češi v českých zemích byli podle Wenziga utlačováni Slované i v dalších zemích: „Slovem v Rakousku počínali si dříve v ouřadě, ve škole, v obchodu, veřejném životě, vtírajíce se až do života rodinného, Němec, Maďar a Vlach po panovnicku, a celá tíže spočívala na slovanské a neméně též na rumunské národnosti a řeči, ačkoliv Slované ouhrnkem polovici obyvatelstva v mocnářství Rakouském vyplňují.“¹¹⁵

Ze začátku si tedy odpověděl na situaci v minulosti, kdy podle něj byla císařova slova porušována, a přešel k druhé otázce: „Zdali možno, aby co do národnosti a jazyku ještě nyní nejednalo se ve smyslu jeho?“¹¹⁶

Podle Wenziga ano. Znovu se vracel k principu říšské jednoty, který považoval za nevyhnutelný, a tomu se princip národnosti musel podřít, ale požadoval „jednotu v rozmanitosti“. Uznával jazyk německý za říšskou řeč, proti tomu se podle něj nedalo nic

¹⁰⁹ WENZIG, Josef. Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 3, s. 355.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 355.

¹¹¹ Tamtéž, s. 356.

¹¹² THUN-HOHENSTEIN, Leopold Lev. *Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung*. Prag: Kronberger und Riwnač, 1842.

¹¹³ THUN-HOHENSTEIN, Leopold Lev. *Die Stellung der Slowaken in Ungarn*. Prag: Calve'sche Buchhandlung, 1843.

¹¹⁴ WENZIG, Josef. Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 3, s. 357.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 359.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 360.

namítat, a vyjadřoval němčině uznání za to, že je to rozšířený, světoznámý jazyk, který má skvělou literaturu a na všeobecnou řeč se hodí. „*Kdož ostatně, který se učí, spokojí se za nynějšího času svým mateřským jazykem, jedinkým jazykem?*“¹¹⁷ Přesto však využití německého jazyka svádělo k povýšenosti, „*místo co by měl býti všeobecným přátelským pojídlem, stává se otrockým poutem, ba že právě proto, že za říšskou řeč, za první, nejvznešenější řeč byl povýšen, tyranství se dopouští.*“¹¹⁸ To však vedlo podle něj k úpadku národnosti, protože na jazyk je vázáno veškeré myšlení a cítění, a kde klesne jazyk, poklesne i národnost.

Další příčinu současného stavu viděl v dlouholetém zvyku, který je těžko změnit, stejně jako nepohodlnost úředníků učit se více jazyků. Důvody viděl v nedostatku pomůcek, podle nichž by se různé národy mohly učit jazyk a kulturu ostatních. Taktéž kritizoval „*nepravé náhledy, jakéž v ohledu oprávnění a ceny národnosti a jazyka panují*“¹¹⁹, takže národnost může připadat lidem jako něco zbytečného. Zmiňoval i časté „obávání se“ Slovanů, co by se mohlo stát, kdyby „k uvědomění přišli“, ale kladl si otázku, zdali toto počínání ze strany Rakouska vede k odstranění nebezpečí, nebo ho ještě více podněcuje. Dalším bodem byl fakt, že jednotlivé národy vůči sobě chovaly antipatie vysvětlované historicky, které jsou údajně přirozené a které jsou komentované i v zahraničních německých časopisech, a pokud existovaly takové antipatie, byl to podle Wenziga důkaz toho, že v Rakousku „*nejedná se ve smyslu onoho císařského listu.*“ Sám o sobě však Wenzig říkal: „*To jsou věci, jakéž rakouského vlastimila, jakéž lidumila musejí zármutkem naplniti. (...). Já zajisté Němcům přeji všeho štěstí a blaha, jakož dle slušnosti a práva mohou požadovati, a jsem milerád hotov, dle možnosti k tomu přispívati.*“¹²⁰ Posledním bodem pod druhou otázkou bylo to, že v zemi chybí zemské zastupitelstvo. Snaha císaře byla bezpochyby prospěšná, ale „co tu starostí spočívá na šlechtě hlavě císařově!“, a jeho podřízené orgány byly často zaujaté a často se stávaly „nevinným způsobem vinnými.“

Poslední, třetí otázka, víceméně kopírovala otázku druhou, jen byla důraznější: „*Zdali co do národnosti a jazyka skutečně nejedná se ve smyslu jeho?*“¹²¹ Pokračovala v dalším výčtu

¹¹⁷ WENZIG, Josef. Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 3, s. 361.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 361.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 363.

¹²⁰ Tamtéž, s. 364.

¹²¹ Tamtéž, s. 365. V němčině zní obě otázky: *Ob Möglichkeit vorhanden, daß bezüglich der Nationalität und Sprache noch jetzt nicht in seinem Sinne vorgegangen werde?* a *Ob bezüglich der Nationalität und Sprache wirklich nicht in seinem Sinne vorgegangen werde?* Srov. WENZIG, Josef. *Betrachtungen eines Oesterreichers über das kaiserliche Handschreiben vom 9. September 1857*. Leitomischl: Druck und Verlag von Ant. Augusta, 1860, s. 13 a 21.

nespravedlností, ale zdůrazňovala, že tento jeho článek neměl být „spisem žalobním“, pouze žádostí, prosbou.

Nejvíce v této části Wenzig kritizoval šlechtu. V Českém království byly dvě třetiny obyvatel neněmecké, v tomto obyvatelstvu spočívala historie české zemské šlechty a ona se od něj distancovala, nemluvila česky, stranila se českých vystoupení, ačkoli i sám císař české vystoupení navštívil. Stejně tak by se německá šlechta měla zajímat o většinové neněmecké obyvatelstvo, se kterým v zemi žila. Výčitky opět podkládal císařským listem: „*Šlechta chce být považována na císařsko–rakouskou, a dopouští se poklésků proti vlastnoručnímu listu císaře Rakouského!*“¹²² Šlechta by podle něj měla jít příkladem, a pokud jím nepůjde, kladl si otázku, co se dá čekat od úředníků.

V následující části už se neopíral o své původní tři otázky a věnoval se obhajobě národnosti, která má podle něj přirozenou oprávněnost. „*Tu stojíme před přirozeností, za níž stojí Bůh.*“¹²³ Každý jednotlivec musel přispět k tomu, aby byl list císaře dodržován, nebyla to tedy jen otázka vlády a úředníků, ale všech obyvatel země. Opět se vyjadřoval k myšlence vychovávání národa – tady jsou víceméně shrnuty hlavní názory z předchozí brožurky, znovu se vracel k příkladu Římanů jako negativní zkušenosti se snahou přetvořit národy, připomínal, že národy se musí studovat, na tvrzení, že národní cit vede k nesnášenlivosti, si odpověděl, že právě z toho důvodu je třeba národního vychování a vzdělávání tohoto citu.

V další části se věnoval argumentům těch, kteří se snažili o poněmčení a vydávali to za něco výhodného a spásného pro Rakousko. I proti nim vystupoval císařský list. Argumenty, ve kterých vystupoval proti poněmčování, si rozdělil do tří oblastí:

V první se snažil přednést svá zjištění, co vlastně přívrženci tohoto návrhu uváděli k jeho prospěchu.

1) V poněmčeném Rakousku by se dalo snadněji vládnout, nebylo by tam tolik nestejných živlů. – Na to odpověděl, že už Němci z různých oblastí se liší, natož když budou poněmčování příslušníci jiné národnosti, a německá řeč by poklesla, stejně jako latinská, když jí mluvilo příliš Neřímanů.

2) Že by díky tomu vymizely antipatie a vyvinul by se rakouský národní cit. – Stejně antipatie, které byly mezi nestejnými živly v Rakousku, byly i mezi stejnými živly v Německu.

¹²² WENZIG, Josef. Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 3, s. 366.

¹²³ Tamtéž, s. 368.

3) Díky tomu by mohlo Rakousko získat velký vliv na Německo. – Pokud ten vliv Rakousko nemělo, nebylo to národními rozdíly, ale politickým a duchovním dualismem (co si pod těmito termíny Josef Wenzig představoval, už ovšem nevysvětlil).

4) Že by stačilo, kdyby se poněmčily střední a vyšší stavy. – Tím by se roztrhaly přirozené svazky mezi jednotlivými vrstvami, souhlasil ale s tím, že by se vyšší a prostřední vrstvy měly naučit německy, aniž by se staly německým obyvatelstvem.

V druhé části překládal výhody, které může Rakousko čerpat ze své současné rozmanitosti:

1) To, co bylo špatné, se v něm díky rozmanitosti mohlo hůře rozšířit.

2) Bylo schopné rozmanitých výkonů v průmyslu a lidské činnosti.

3) Rakousko byla taková malá Evropa, spojovala germánské, románské i slovanské obyvatelstvo. Když by se podporovaly veškeré jeho národy, mohlo také působit na další národy v Evropě, nejen na Německo, jak tomu bylo doposud.

Ve třetí části předložil názor, že myšlenka poněmčení je sama o sobě nesmyslem, protože by to trvalo příliš dlouho a bylo by to možné pouze s nepřijatelnými prostředky. Změna národnosti pro něj byla dokonce horší než změna náboženství. „*Myšlenka, Rakousko poněmčiti, budiž co záhubný nesmysl prohlášena, co nesmysl neméně záhubný než je nátisk náboženství, ba co nesmysl ještě hrubší, ješto náboženství není nic přirozeného, a změna náboženství, z lepšího přesvědčení posílá, nic nepřirozeného není.*“¹²⁴

Na závěr, krom svých myšlenek o výchování s rázem národním, tak jak byly předneseny v předchozím článku, předložil žádost o studium národních znaků a charakteristik, díky kterým by se daly národy vychovávat. Výsledkem všeho výchování měl být ideál Rakouska jako malé Evropy, ve které národy žili ve svornosti a pokoji pospolu.

Po formální stránce je to příspěvek velmi systematický, Wenzig s oblibou každou část rozčleňuje na menší a menší díly, takže je pro čtenáře občas náročné sledovat, na jaké úrovni se zrovna pohybuje. Článek ze všech Wenzigových příspěvků nejvíce rezonoval ve veřejném mínění a byl také, přirozeně, nejvíce kritizován, čemuž bude věnována pozornost v další kapitole.

3.3 Základní myšlenky o výchování s rázem národním

Dalším příspěvkem Josefa Wenziga se staly *Základní myšlenky o výchování s rázem národním*, které na rozdíl od předchozích příspěvků vyšly nejprve v němčině (*Pražské noviny*

¹²⁴ WENZIG, Josef. Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 3, s. 387.

o brožurce o 43 stranách *Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*¹²⁵ referovaly 19. ledna)¹²⁶ a teprve na začátku února česky v posledním sešitu Muzejníku z předchozího roku.¹²⁷ Také na rozdíl od *Rozjímání* byla německá brožura delší než příspěvek v Muzejníku, obsahovala navíc úvod. V něm Wenzig shrnul své vzdělání, díla, která dosud vydal, a také zkušenosti s místem zemského školdozorce a vedení české reálky.

Už název napovídá, že se jednalo o obrodu prvního článku *Myšlénky o vychování na základě národního charakteru* z roku 1858. Oproti tomuto příspěvku byl však už zaměřen konkrétněji a praktičtěji. Ze začátku se vyjadřoval k smyslu vychování s národním rázem a specifikoval ho, posléze zmiňoval nutnost povahopisů národů, podle nichž by se dalo vychovávat. Tady už se dostával k praktickým radám, jak by takové povahopisy měly vzniknout. Jejich vypracováním by měli být pověřeni vzdělaní muži, kteří byli obeznámeni s popisovaným národem i dalšími národy, kteří byli objektivní a spravedliví, takže budou schopni citlivě vytknout chyby i odhalit kvality, a kteří byli jak důvěrníci národu, tak důvěrníci vlády, bez jejíž váhy jejich rozhodnutí nemohlo být účinné.

Taktéž se oproti *Myšlénkám* z roku 1858 více věnoval otázce mateřského jazyka ve vyučování. O tom, že právě ten byl nejvhodnější pro výchovu, podle něj nebylo pochyb, jen v něm byli žáci schopni přemýšlet o niterných záležitostech charakteru, v jazyce se odrážel „vnitřek národa“. Dokonce zmiňoval i císařův dopis, jehož slova použil v *Rozjímání*. Vyjadřoval také uznání pokroku, který nastal v Rakousku, že v „mravním působení počala býti kladena váha na jazyk mateřský“. Jazyk však nebylo všechno, bylo potřeba učitelům ještě dodat postupy, učebnice, a zjistit, k čemu se který národ nejvíce hodí, tedy povahopisy. Na závěr celého článku zaznívala myšlenka, že jednotící ideou má být výchova v duchu křesťanského náboženství.

Článek byl laděn jako obecná obhajoba vychovávání s národním charakterem, dokonce to Wenzig v úvodu říkal, že se jednalo o vychování s rázem národním vůbec, bez vztahu k nějaké speciální národnosti, nicméně že by měl dát podnět k spisům směřovaným na konkrétní národy. Nebyl tak kritický jako předchozí *Rozjímání*, které se týkalo přímo rakouské monarchie.

¹²⁵ WENZIG, Josef. *Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*. Leitomischl: Druck und Verlag von Anton Augusta, 1860.

¹²⁶ *Pražské noviny*, 19. ledna 1860, č. 16, s. 3.

¹²⁷ WENZIG, Josef. Základní myšlénky o vychování s rázem národním. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 4, s. 435–456.

3.4 Vyučování věcné a cvičení jazykové

Článek *Vyučování věcné a cvičení jazykové*¹²⁸ vyšel česky ve stejném čísle Muzejníku jako předchozí *Základní myšlenky o vychování s rázem národním*, německy už na konci ledna (v Pražských novinách zmínka 28. ledna)¹²⁹ jako brožurka o 30 stranách pod názvem *Sachunterricht und Sprachübung*.¹³⁰ Ta obsahovala opět oproti Muzejníku navíc úvod, ve kterém se Wenzig snažil doložit, že je dobře zpravený o tématu a stručně sepsal historii Čech s ohledem na německý vliv na českou řeč, s tím, že to není otázka „včerejška nebo předvčerejška“, ale záležitost tisíce let. Byl loajální vůči císařskému domu, chválil jednotlivé členy (Marii Terezii označil za „velkou“, Josefa II. za „geniálního“, ačkoli o chvíli později tvrdil, že právě za jeho vlády „získal německý element větší vliv, když zavedl německou řeč ve škole a v úřadě“.)¹³¹

Jak psaly Pražské noviny, obsahem brožury byly „návrhy, jak by se novým způsobem vyučovalo německé řeči v hlavních a prostředních školách městských, kde jest mládež česká.“¹³² Tento příspěvek se jako první cele zabýval problematikou němčiny jako vyučovacího jazyka a ptal se, zda vyučování „věcné“, tedy odborných předmětů, pokud bylo v němčině, vedlo k tomu, že se díky tomu žák učil zároveň jazyk i obsah. Hned na začátku říkal, že nelze upřít, že vliv německého jazyka byl oproti minulosti zmírněn, přesto však předmětů v němčině zůstávalo stále dost a žáci mohli mít problém kvůli neznalosti němčiny pochopit obsah předmětu. Podle Wenziga se věcné vyučování a jazykové cvičení, pokud mělo probíhat v jedné hodině, jen zdržovalo navzájem, a proto nabídl návrh: „*Necht' se zcela oddělí vyučování věcné od cvičení jazykového, vyučování věcné ať se uděluje pouze v jazyku mateřském, a necht' se učiní zkouška, zda-li onoho stupně vědomosti němčiny a zběhlosti v ní, jakého skutečně potřebí jest, nedá se docílit pouhým cvičením jazykovým.*“¹³³ S tímto návrhem zároveň podal některé pokyny, jak by se tento cíl měl naplnit – čeští a němečtí žáci by neměli být smíšeni (odkazoval zde na své myšlenky o vychování s národním charakterem), při jazykových cvičeních se muselo dbát, aby se především osvojila potřebná slovní zásoba a gramatika,

¹²⁸ WENZIG, Josef. *Vyučování věcné a cvičení jazykové*. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 4, s. 457–467.

¹²⁹ *Pražské noviny*, 28. ledna 1860, č. 24, s. 4.

¹³⁰ WENZIG, Josef. *Sachunterricht und Sprachübung: ein Vorschlag zu einer anderen Betreibung der deutschen Sprache in den Stadt-, Haupt- und Mittelschulen mit Schülern böhmischer Junge, nebst einem Blick auf die östlichen Länder Oesterreichs*. Leitomischl: Druck und Verlag des Anton Augusta, 1860.

¹³¹ „...seine große Tochter Maria Theresia und deren genialer Sohn Joseph II. (...) Hierbei kam das deutsche Element umsomehr zur Geltung, als Joseph II. die deutsche Sprache in Schule und Amt einführte.“ Tamtéž, s. 12.

¹³² *Pražské noviny*, 28. ledna 1860, č. 24, s. 4.

¹³³ WENZIG, Josef. *Vyučování věcné a cvičení jazykové*. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 4, s. 464.

ze začátku bylo nutné vše porovnávat s mateřským jazykem, a důležitá byla otázka dostupných učebnic a čítanek a především schopných učitelů. Navrhoval také, aby se to nejprve vyzkoušelo na některé hlavní škole a posléze střední škole, která z ní bere žáky, a pak, pokud by se to osvědčilo, je možnost všeobecného zavedení. Zdůrazňoval, že němčině nechce ubližovat, že se naopak snaží pomoci, aby bylo snazší si němčinu osvojit.

3.5 O školách rakouských

Spisek *O školách rakouských* vyšel nejprve německy jako brožura o rozsahu 27 stran s názvem *Über die Schule Österreichs mit Hinblick auf die Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*,¹³⁴ v *Pražských novinách* se zmínka o tisku objevila 12. února 1860.¹³⁵ Česky se objevil článek v celém znění až v prvním čísle Muzejníku roku 1860.¹³⁶

Už na začátku se ospravedlňoval z kritiky zavedených pořádků, zdůrazňoval, že uznává pokroky rakouského školství, nicméně považoval za povinnost zlepšovat dobré věci a odstraňovat nedokonalosti. Jeho první pochybnosti se týkaly předčasné specializace gymnázií a reálků, z čehož měl pocit, že chlapci z reálky mají těžší přestup na gymnázia než gymnazisté na reálky, a to především z toho důvodu, že na reálce chyběly klasické jazyky.

Druhá pochybnost spočívala v nedostatku středních a nižších speciálních škol, že na školách hlavních bylo mnoho úsilí věnováno tomu, aby se neněmečtí žáci naučili německy (tady odkazoval na svůj článek *Vyučování věcné a cvičení jazykové*) a že pokud by se rozvedlo zkoumání jednotlivých národů, snadno by se došlo k tomu, k čemu se který národ hodí („*Chválí se n. př. již nyní při Němci jeho spůsobnost pro spekulativní vědu, průmysl a obchod; při Čechu spůsobnost pro hudbu, matematiku a studium jazykové; při Maďaru jeho obratnost v jízdě; při Dalmatinci spůsobnost ku plavbě atd.*“¹³⁷) a podle toho by se také daly zakládat střední školy. Opět zdůrazňoval, že v rozmanitosti je největší síla Rakouska.

Třetí a čtvrtá pochybnost už opakovala myšlenky z předchozích brožur zaměřených na výchování s národním charakterem a věnovala se jednotvárnému způsobu vychovávání a nedostatečnosti vychovávání pro všeobecné účely. Připomínala opět charakteristiky národů a důležitost jazyka, v němž byla povaha národa.

¹³⁴ WENZIG, Josef. *Ueber die Schulen Oesterreichs mit Hinblick auf die Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*. Leitomischl: Druck und Verlag des Anton Augusta, 1860.

¹³⁵ *Pražské noviny*, 12. února 1860, č. 37, s. 4.

¹³⁶ WENZIG, Josef. O školách rakouských s ohledem na základní myšlenky vychovávání s rázem národním. In: *Časopis Musea království Českého*, 1860, č. 1, s. 3–21.

¹³⁷ Tamtéž, s. 11

4 Ohlasy Wenzigovy činnosti

Těchto pět příspěvků, z nichž čtyři poslední vyšly jako jednotlivé brožurky a posléze jako souborné vydání článků o vzdělávání nazvané *Beiträge zur Pädagogik*,¹³⁸ shrnulo Wenzigův pohled na vzdělávání a vyjadřovalo se především k otázkám národní výchovy a národního jazyka ve vzdělávání. Ačkoli na nich byla znát Wenzigova snaha snížit kritické části na minimum nebo je oslabit odvoláním se na císařský majestát nebo na všeobecnost svých přístupů (mluví o obecných principech národního vychovávání, které může použít každý národ), přesto však přirozeně zejména jeho brožurky zaměřené na rakouské školství (tedy *Rozjímání rakouského občana* a *O školách rakouských*) na sebe strhly pozornost jak policejních úřadů, tak místodržitelství a ministerstva školství. Taktéž se o nich objevily zmínky v německy psané *Bohemii*, která s Wenzigem v několika článcích vedla ostrou polemiku. Bez ohlasu nezůstaly vyjádřené názory ani v okruhu dalších výrazných osob české kulturní a politické scény, jako byla například Božena Němcová, Václav Vladivoj Tomek nebo Josef Jireček.

Politická aféra rozvířená Wenzigovými brožurkami odpovídala soumraku absolutismu v Rakousku. Již v létě 1859 po prohrané bitvě u Solferina dostal propouštěcí dekret ministr vnitra Alexandr Bach a na jeho místo nastoupil bývalý haličský místodržící Agenor Goluchowski, který 23. srpna 1859 připravil nový ministerský program. Panovník František Josef I. následně v březnu 1860 svolal rozmnoženou říšskou radu, která měla pojednávat opravu stávajícího systému.

4.1 Publicistika

O článcích i vycházejících brožurkách referovaly české *Pražské noviny* a německá *Bohemia*. V *Pražských novinách* se jednalo pouze o zmínky o nové brožurce nebo novém článku, nejrozsáhleji komentovaly vydání *Rozjímání rakouského občana*: „*Spis tento vyšel už před tím v muzejníku česky; obsahuje obranu národního vzdělání rozličných kmenů rakouských, které nejenom že se nevyhnutně potřebné jednotě říše neprotiví, ale raději opravdové síle její mohutně napomáhá.*“¹³⁹

V *Bohemii* byla situace jiná. Dne 28. ledna v ní vyšlo upozornění na dvě v té době nejnovější Wenzigovy brožurky, a to *Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter a Sachunterricht und Sprachübung*, s informací, že přináší nové návrhy na vyučování německé řeči v městských hlavních a středních školách s žáky českého jazyka a že se v nejbližší době

¹³⁸ WENZIG, Josef. *Beiträge zur Pädagogik*. Leitomischl: Verlag des Anton Augusta, 1860.

¹³⁹ *Pražské noviny*, 5. ledna 1860, č. 4, s. 3.

Bohemia k těmto brožurkám vrátí s dalšími informacemi.¹⁴⁰ Dne 31. ledna byl vydán obsáhlý článek týkající se *Grundideen*. V něm byl velice kriticky shrnut obsah celé brožurky. Podle *Bohemie* přešel Wenzig v této brožurce od teorie k praktickým požadavkům. Vyjadřovali souhlas s tvrzením, že k morálnímu vzdělávání je třeba použít mateřskou řeč, ale následně Wenziga obvinili z toho, že „*po správné premise jsou udělány nesprávné závěry*“¹⁴¹ a že toto neznamenal, že nebylo možné dospívající chlapce vzdělávat v německé řeči. Argumentovali výměnnými pobyty, kdy české děti jezdily do německých oblastí a naopak, díky čemuž se učily snadněji druhý jazyk. Dle jejich slov Wenzig o těchto dětech říkal, že díky tomu, že se učí němčinu, nebudou mít dostatečný vztah k rodnému jazyku a národu, doslova ho citovali: „*Jazyk nový je uvádí v novou literaturu, v jiné obcování, v jiné zájmy; oni odcizují se svým nejbližším příbuzným, bratřím a sestrám, rodičům, celému národu; posvátný svazek rodinný se roztrhuje, oni se učí s vážností k rodině v lehkost brát každou vážnost vůbec, a přece se nemohou do nového oboru svého náležitě vpraviti, nelnou s vroucností pro nové ani pro staré, jsou příliš politování hodni, aby mohli býti cílem žertu, a přece dosti špatní, aby upadli v opovržení.*“¹⁴² Dále poukazovali v *Bohemii* na fakt, že Čechy vysílaly do celé monarchie schopné úředníky, lékaře, právníky atd., právě proto, že získávali dvojí vzdělání, tedy i v německém jazyce, a že tisíce těch, kteří přešli z české mateřské řeči k německé pracovní, působí přesto jako opora a nositelé národního cítění, kteří se neodcizili národu, ale naopak s potěšením reagují na každý národní projev. Jako důkaz nepodloženosti Wenzigových tvrzení posloužil *Bohemii* i Wenzig sám, který se naučil české řeči i přes to, že je rodem Němec.

Bohemia se v článku snažila vyvrátit tvrzení, že učit se německé řeči odcizuje české žáky národu a je to pro ně špatné, což však explicitně Wenzig ve svých brožurkách netvrdil. Několikrát v nich výslovně uváděl, že němčina je pro vzdělání důležitá a žáci by se rozhodně německy měli učit, poukazoval pouze na to, kdy a v jaké míře a proč je nevhodné je učit německy bez vztahu k mateřskému jazyku a příliš brzy; lehce obměněn se tu opakoval spor Maresche s Řezáčem. Pasáž, kterou *Bohemia* citovala jako to, co Wenzig údajně prohlašoval o dětech, kteří se učily oba dva jazyky a jezdily například na výměnné pobyty do německého prostředí, v původním článku navazovala na větu: „*(...) docela musí se zavrhovati v takovém nucení tak daleko jíti, abychom nějaký národ k úplnému opuštění svého jazyka a ku přijetí*

¹⁴⁰ *Bohemia*, 28. ledna 1860, č. 24, s. 215.

¹⁴¹ „...an richtige Prämissen unrichtige Folgerunge geknüpft werden...“, *Bohemia*, 31. ledna 1860, č. 26.

¹⁴² „Durch die neue Sprache werden sie einer anderen Literatur, einem anderen Verkehr, anderen Interessen zugeführt, sie werden ihren nächsten Verwandten, Geschwistern, Eltern, der ganzen Nation entfremder; das heilige Familienband wird geriffen, sie lernen mit der Auctorität der Familie die Auctorität überhaupt gering schätzen und hoch vermögen sie sich in dem Neuen nicht zurecht zu finden, sind weder für das Neue, noch für das Alte recht warm oder kalt, sind zu bemitlebenswerth, um zum Spaß zu dienen doch schlecht genug, um der Verachtung anheimzufallen.“ *Bohemie*, 31. ledna 1860, č. 26, s. 235.

jiného přiměti usilovali.“¹⁴³ Nemluvil tedy o někom, kdo se snaží naučit druhý jazyk, ale o takových lidech, kteří jsou nuceni zcela vyměnit rodný jazyk za nový.¹⁴⁴

Byla tedy pochopitelná Wenzigova reakce, která byla pod názvem *Erwiderung* uveřejněna v *Bohemii* 3. února 1860. V ní psal, že jeho počestná kniha byla *Bohemii* ocejchovaná jako ta nejzvrhlejší na světě a že kritika si vybírala hodící se pasáže, různě je kombinovala a vytrhovala z kontextu. „S takovým protivníkem se nepřu, vyjma v nouzi před soudem,“¹⁴⁵ psal Wenzig a dodal, že jeho brožura je volně k nahlédnutí, a tudíž si na ni každý může udělat svůj názor.

V *Bohemii* odpověděli článkem *Über die Erwiderung des Herrn Wenzig* o den později, 4. února 1860, kde jeho námitky smetli ze stolu s tím, že Wenzig není schopen přijmout kritiku a že pokud by jeho dílo obdivovali „jako pramen moudrosti“,¹⁴⁶ bylo by vše v nejlepším pořádku, že vybírají jen určité pasáže, takto jsou osočeni z kombinování a svévolných úprav. Aby čtenáře ujistili o tom, že k žádnému pochybení nedošlo, umístili do článku celou kritickou pasáž Wenzigova textu, ze které v předchozím článku vybrali dvě citace.¹⁴⁷ Dále se obhajovali, že neútočili na Wenzigovu osobu, ale na jeho brožuru, a vyvraceli, že by jakkoli uváděli „podezřelé údaje“,¹⁴⁸ z čehož je Wenzig obvinil ve své odpovědi.

Polemika dále nepokračovala, Wenzig se odmlčel a na tento článek již neodpověděl. Ačkoli *Bohemia* tvrdila, že se snažila pouze vybrat nejzásadnější pasáže a na nich ukázat povahu Wenzigových brožurek, více jak polovina článku z 31. ledna se zabývá pouhými dvěma stranami původního textu a otázkou vyučovacího jazyka, což zdaleka nebylo základní sdělení *Grundideen*. V tomto případě se nedalo příliš mluvit o objektivitě, kterou se *Bohemia* zaštiťovala. Argumenty, které v článku zazněly, nereagovaly příliš na obsah Wenzigovy brožury a stejně tak se nezabývaly otázkami pedagogickými, diskuse se odehrávala v politické rovině a Wenzig z ní vyšel jako někdo, kdo se svými extrémními nacionálními názory snaží narušit fungující systém.

¹⁴³ WENZIG, Josef. Základní myšlenky o výchování s rázem národním. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 4, s. 448.

¹⁴⁴ I tuto pasáž *Bohemia* komentuje, ale jako něco, co by žádného rozumného člověka nenapadlo a že v Rakousku není národ, který by něco takového požadoval: „Kein Mensch wird bestreiten, daß es ein ebenso unnatürliches als unfruchtbares Streben ist, eine Nation zur gänzlichen Aufgebung ihrer Sprache und zur Annahme einer andern bringen zu wollen“ (p. 32); aber, fragen wir, welcher Nation in Österreich – und dieses ist doch hier speciell gemeint – wird so etwas auch nur zugemuthet?“ *Bohemia*, 31. ledna, č. 26, s. 235.

¹⁴⁵ „Mit einem solchen Gegner streite ich nicht, außer im Nothfall vor Gericht.“ *Bohemia*, 3. února 1860, č. 29, s. 263.

¹⁴⁶ „...als eine Fundgrube von Weisheit...“, *Bohemia*, 4. února 1860, č. 30, s. 269.

¹⁴⁷ WENZIG, Josef. *Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*. Leitomischl: Druck und Verlag von Anton Augusta, 1860, s. 32, 33; WENZIG, Josef. Základní myšlenky o výchování s rázem národním. In: *Časopis Musea království Českého*, 1859, č. 4, s. 447, 448.

¹⁴⁸ „...verdächtigende Angaben...“, *Bohemia*, 3. února 1860, č. 29, s. 263; taktéž *Bohemia*, 4. února 1860, č. 30, s. 269.

4.2 Nespokojenost úřadů

Wenzigova publikační činnost nemohla zůstat bez zájmu nejvyšších kruhů. Dne 25. února 1860 poslal ministr kultu a vyučování hrabě Thun na pražské místodržitelství dopis, ve kterém konstatoval, že Wenzig vydal v poslední době několik brožurek týkajících se idejí ohledně výchovy se zřetelem k národnímu charakteru, ve kterých se neomezoval jen na popis pedagogické metody, ale pouštěl se do debat o národnostních principech, které vedly k různým nesprávným výkladům a v současných poměrech byly přinejmenším pochybné, což „*nelze jen tak lhostejně přijmout*“.¹⁴⁹ Pověřil tedy místodržitele Mecséryho vyšetřením Wenzigova působení a poslal mu seznam otázek, které má Wenzig zodpovědět a podezření tím vyvrátit. Zmíněna byla i Wenzigova vysoká pozice ředitele české vyšší reálky a možné komplikace vycházející z tohoto faktu. „*Očekávám od Vaší Ctihodnosti, že školního radu Wenziga neprodleně vyzvete k svědomitému vyjádření k těmto otázkám a odpověď mi předložíte, kromě toho mi ale podejte zprávy, zda by jeho působení jako ředitele jemu svěřeného ústavu, který byl v dosud podaných úředních hlášeníh vždy vyličen příznivě, mohlo zavdat důvod k pochybám.*“¹⁵⁰

Místodržitel Karel Mecséry se zařídil podle pokynů a zaslal Wenzigovi v dopise 2. března s odkazem na psaní ministra následující tři otázky:

- „1) Jestli je vaším úmyslem, popisovat nynější, v českých školách zákonně zavedené ustanovení jazykových poměrů, jako nepřijatelné?
- 2) Zda Vaše Ctihodnost vůbec zamýšlela to, že se rozhodla k objasnění svých myšlenek ve formě brožur, díky čemuž se ztížilo projednávání a také to dalo podnět k ožehavým otázkám nejen v okruhu mužů ve školství, ale i v nejpovrchnějších čtenářských kruzích?
- 3) Jestli přitom Vaše Ctihodnost jednala pouze z vlastních úmyslů, nebo jestli se sešla s jinými osobami, a s kterými případně Vaše Ctihodnost počín zakládala?“¹⁵¹

¹⁴⁹ „...so kann sein Vorgehen nicht gleichgiltig hingenommen werden...“ Národní archiv, fond PM 1860-1870, kart. 801, sign. 6/2/7, fol. 1, ministr Thun pražskému místodržiteli Mecsérymu 25. února 1860.

¹⁵⁰ „Ich ersuche Eure Excellenz, den Schulrath Wenzig unverweilt zur gewissenhaften Äußerung über diese Fragepunkte aufzufordern und mir dieselbe mit Beschleunigung vorzulegen, überdies aber mir zu berichten, ob sein Wirken als Leiter der ihm anvertrauten Anstalt, welches in den bisher eingelangten amtlichen Berichten stets günstig geschildert wurde, etwa in neuerer Zeit zu Bedenken Anlaß gegeben haben sollte.“ Tamtéž.

¹⁵¹ „1) Ob es in Ihrer Absicht liege, die gegenwärtig in den Schulen Böhmens gesetzlich eingeführte Regelung des Sprachverhältnisses als unhaltbar darzustellen? 2) Was Eure Wohlgeboren überhaupt damit bezwecken, indem Sie sich zur Auseinandersetzung Ihrer Ideen in der Form von Broschuren entschlossen, und dadurch die Erörterung schwieriger, und heikelicher Fragen nicht etwa nur in den Kreisen von Schulmännern, sondern in den oberflächlichsten Leserkreisen anregen? 3) Ob Eure Wohlgeboren dabei lediglich aus eigenem Entschlusse vorgegangen sind, oder ob irgend eine Verabredung mit anderen Personen, und mit welchen Eurer Wohlgeboren Unternehmen zu Gründe liege?“ Archiv Národního muzea, fond WENZIG Josef, č. fondu 946, kart. 6, dopis Josefu Wenzigovi z místodržitelství, 2. března 1860.

Wenzig tedy dostal příležitost vysvětlit a ospravedlnit svá slova, byl však také víceméně osočen z organizování českého spiknutí a probouzení nacionálních rozbrojů, situace pro něj tedy nebyla úplně ideální. Odpověděl bezodkladně 3. března.¹⁵²

Odpověď ministru Thunovi odešla 25. března.¹⁵³ Místodržitel Mecséry v ní ministru Thunovi předložil stručně obsah Wenzigova ospravedlňujícího listu, v němž školní rada Wenzig rozhodně odmítl, že by ze svého pohledu nějak zpochybnil zákonem ustanovené jazykové poměry v Čechách, že nad nimi uvažoval pouze v mezích možného vývoje a zdokonalení, pro formu brožur se rozhodl po výzvě uveřejněné v novinách, a že postupoval pouze z vlastního rozhodnutí a není mu známo, že by jeho vlivu jakákoli osoba morálně podléhala.¹⁵⁴

Tuto obhajobu však místodržitel označil za nedostačující a ministru stručně shrnul obsah pěti brožur. Pozastavil se nad *Betrachtungen eines Österreichers* a nad tím, že se zabývá dva roky starým císařským listem, ale vydána je až na podzim 1859. „*Pravdivý podnět je třeba hledat v už tehdy značných a stále značněji se projevujících národních demonstracích Maďarů, které – protože jsou namířené proti německo-rakouské vládě – české straně mohou dát za pravdu.*“¹⁵⁵ Místodržitel v dopise konstatoval, že rozšiřování idejí uveřejněných v brožurkách je v takovýchto časech velmi nebezpečné a může to podněcovat k nepokojům. Nejvíce kritizoval to, že takové myšlenky rozšiřuje muž vysoce postavený, ředitel významného vzdělávacího ústavu, školní rada, a pokud takové myšlenky šíří někdo takový, o to větší vliv mohou mít a mohou být považovány za oficiální vládní názory. Negativní vliv měl podle místodržitele Mecséryho Wenzig na vedení reálky, na žáky i školní sbor, a proto jeho závěr zněl, že Wenzig by měl být zbaven svého místa v čele reálky a že za daných okolností by měl být nahrazen někým vhodnějším.

¹⁵² Toto vyplývá z konceptu odpovědi pro ministra Thuna, originální dopis Wenzigovy obhajoby bohužel v Národním archivu v příslušné složce nebyl uložen.

¹⁵³ V Národním archivu uložen koncept.

¹⁵⁴ „*Schulrath Wenzig erklärt in seiner Rechtfertigungsschrift, das es keineswegs aus seiner Absicht gelegen sei, die Regelung des Sprachverhältnisses vor sie in Böhmen durch das Gesetz eingesichert ist, als unhaltbar darzustellen, das er jedoch dieselbe für entwicklungs u. vervollkommnungsfähig halte – weiter bemerkt Wenzig, das ihm zur Auseinandersetzung seiner Ideen in der Form von Broschüren der in der Zeitungen erschienene Aufruf – es solle sich bei den bevorstehenden Reformen jeder, dem an Österreichs Wohlgelegen ist – frei äußern – einzig bestimmt habe, u. das er hierbei lediglich aus eigenere Entschlüsse vorgegangen, u. durch auß nicht bewußt sei, dem Einfluße irgendwer Person moralisch zu unterliegen.*“ Národní archiv, fond PM 1860-1870, kart. 801, sign. 6/2/7, fol. 9, místodržitel Mecséry ministru Thunovi, 25. března 1860, koncept.

¹⁵⁵ „*Die wahre Veranlassung ist vielwahr in den schon damals lebhaft und immer lebhafter hervortretenden nationalen Demonstrationen der Ungarn zu suchen, welchen – weil gegen eine deutsch-österreichische Regierung gerichtet – czechischen Seits gleichfalls beigepflichtet werden wollte.*“ Tamtéž.

4.3 Ohlasy v české společnosti

Daná situace nemohla uniknout pozornosti Wenzigova českého okolí, které na jeho počínání mělo různý názor.

Už na podzim 1859, 21. listopadu, po vydání *Rozjímání rakouského občana* v Časopisu českého muzea, o něm podala zprávu svému synovi Karlu Němcovi Božena Němcová: „*Pan Wenzig také napsal článek do Muzejníku Rozjímání Rakušana – tak svobodomyšlný, že podobného nebylo u nás od panování Národních novin. – On v tom ale vždy se odvolává na císařské slovo a zákon a pod tou zástěrou takové ostré výčitky dělá nejen vládě, ale i úřednictvu, šlechtě, kněžstvu, zkrátka vyčítá všechny ty křivdy Čechům učiněné, to zúmyslné germanizování a špatnost vládního řízení. – Ku konci povídá zřejmě, že musí císař národnostem právo dát, co jim patří, sice že se budou jinám ohlížet a že to nikdo předvídat nemůžu, jak se potom s Rakouskem stane – neboť že se všickni národové ohlíží nyní po svobodnějším řízení a chránění svých národností, jakož toho Vlachové v posledních dobách zřejmý důkaz dali.*“¹⁵⁶

O daném stavu byly zpraveny i další osobnosti z českých kruhů, například Václav Vladivoj Tomek. Ten ve své korespondenci s Josefem Jirečkem reflektuje ovzduší v Praze v období vydání Wenzigových článků a v polemice obou mužů zaznívají stanoviska, která rámuji dva názorové tábory na Wenzigovu činnost.

Josef Jireček byl zaměstnancem ministerstva školství a pobýval ve Vídni, Václav Vladivoj Tomek působil na pražské univerzitě, s Jirečkem udržoval písemný styk a v Praze se osobně stýkal s Wenzigem, oba tedy byli o dané situaci dobře zpraveni.

Dne 26. prosince 1859 napsal Jireček Tomkovi obsáhlý dopis věnující se současné podobě Muzejníku. Kritizoval především redaktora Václava Bolemíra Nebeského a neucelené vyznění jednotlivých článků, které se vyjadřují nejen k vědeckým, ale všemožným dalším tématům. „*V době, kdy vědeckého orgánu nejhrubší potřeba, rozplískat ten, který tím posud byl!*“¹⁵⁷ Do této výtky následně spadá i Wenzigovo *Rozjímání rakouského občana*. „*Co se dotýče článků o politice, těch nejlépe i z Muzejníku vyloučiti. Na mne to dělá vždy trapný dojem, když vidím takové hromadění heterogenních věcí. K tomu předc máme jiných orgánů, a nejsou-li, najdou se. Matice ale ať politiky menší i větší nechá. Vencigův článek mi v Muzejníku docela byl nemilý; a pak ta čeština v něm. Já jsem se nedokousal prostředka.*“¹⁵⁸

¹⁵⁶ ADAM, Robert a kol., ed. *Božena Němcová – Korespondence. IV, 1859–1862*. Praha: NLN, 2007, s. 125.

¹⁵⁷ POKORNÁ, Magdaléna, KOUDELKOVÁ, Kateřina, MALÁ, Marie, ed. *Spoléhámt' se docela na zkušené přátelství Vaše--: vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862*. Praha: Academia, 2008, s. 169.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 170.

Václav Vladivoj Tomek odpověděl Jirečkovi až 30. března 1860, tedy už v době, kdy byl Wenzig dotázán z ministerstva na tři otázky, což bylo hlavním obsahem dopisu, kde Tomek rozhořčen komentoval toto jednání: „Ze všeho, co se z příčiny národnosti naší nemilého za ten čas stalo, mohu však říci, že se mne i jiných nic tak nedotklo, jako tři otázky od ministerstva Wencíkowi předložené, o nichž nepochybně víte. Známoť zde, že byly učiněny následkem přednesení od zdejší policejní direkcí a místodržitelstwa; ale toť právě to truchlivé, že i vaše mminiesterium vyučování dá sebe užíwati za nástroj od těchto lidí. Wencík je tázán, zdali nynější způsob školství w ohledu na vyučovací řeč drží za příslušný. Prosím Wás, držíte Wy jej za příslušný, takže by jím všem sprawedlivým žádostem národů pro všecku budaucnost bylo zadostiučiněno? Ani nejvyšší dvě osoby we Wašem ministerstwu nebudou to mysliti. Což záleží na myšlení o tom, jen když úředník we swém postawení chowá se dle zákona. Zdali tak Wencík činí, to víte dobře. Zdali jiné zákony o vyučowacím jazyku zachowávají, o to pohříchu málo se staráte. Tázati se ale Wencíka, zdali na jeho wydávání brožurek jiní jaké účastenství mají, tj. jinými slowy, zdali w tom nějaké české spiknutí newězí, toho jste aspoň na každý způsob měli zanechatí policii samé; co Wám je potom. Však by policejní direkcí pražská, kdyby jen za mák příčiny měla proti brožurkám Wenzikowým w tom ohledu wystaupiti, jistě nebyla toho opominula. Ale takto chytře hleděla zwěděti, jak asi Wencík se svým nejvyšším představeným stojí, jakého zastání asi měl by se nadíti, kdyby se o něj pokusila. To nyní widí, že žádného; i dejte si pozor, že tento prwní krok její proti české réalce nebude poslední, prst jste jí již podali, za celou ruku wás wezme. To bude tak jako s českým Museem, jehož wěc jistě tak hned žádného konce newezme. Ti lidé zde nemají co dělat. Powážliwých agitací nebo bauří, jako někde w Uhřích a we Wlaších, w Čechách není a bohda nebude; čím tedy mají hledat wyznamenání, čím mají dokázati, že k čemu jsou platni? Chopí se tedy, čeho mohou; malují strašidla, který není, a dělají z komárů welbloudy. To je celé tajemství. Prawých rýpalů jiných v Čechách není než při policejní direkcí a konsortech.

Smyšlení w myslících třídách je pak takowé, jaké w takowých okolnostech býti musí. Jakžby se nezmocňovala trpkost myslí, když nejšlechetnější snahy pronásledují a w podezření uwozují se od těch, kterým konečně na ničem nezáleží než na sobku a jen hlas těch platí, jako by na nich záležel všechen weřejný pořádek, kdežto oni jsau to právě, kteří jej podmítají‘ Kdypak přece bude někdo nahoře, kdo by to prohlédl. Mužowé, kterým myšlenka o rownopráwném Rakausku jindy stáwala před očima a snad ještě poněkud stojí, dávají si

pohříchu, jak se zdá, kaliti příliš zrak wpływy lokálně wídenskými, které se neprawě wydávaji na náhledy wšerakauské.“¹⁵⁹

Dále Tomek komentoval neuspokojivý stav české společnosti, která se sice vzmáhala, počet českých čtenářů vzrůstal, ale chybělo vlastenecké smýšlení rakouské, společnost byla lhostejná vůči stavu rakouského státu: „*Do všech tříd obecnstwa, k nejsprostšímu řemeslníku i k sedlákovwi proniklo to následkem nejnowějších událostí, že se stát náš nachází w jakési nejistotě, a nikde nenajdete, že by se kdo hrubě rmautil z toho.*“¹⁶⁰

Ostrý tón dopisu a výtky v něm vyřčené podnítily Jirečka k okamžité odpovědi. „*List Váš včera obdrženy zarmoutil mne nemálo,*“ psal 1. dubna 1860. „*I vidím v něm znova, jak velice by bylo potřeba, abychom se osobně shledali. (...) Co mi píšete o W[enzigovi] a o tom, jak si mne ve věci té představujete, nepřekvapuje mne, i nutí mne, abych mínění své docela bez obalu a upřímně Vám řekl. W[enzig] pronesl některé myšlenky, které nepokládám za hrubě praktické; ale na tom málo by záleželo, kdyby jednaje o otázce čistě didakticko-pedagogické nebyl do toho namíchal politiky. Celý článek (rozjímání etc.) je polit[ický] pamflet, který velmi dobře mohl zůstati netištěn, anobrž váha důvodů pro dobré myšlenky ped[agogicko]-did[aktické] by tím jen byla získala. Proto jsem Vám již předešle psal, že přijmutí prací těch do Mus[ejníku] pokládám za velikou neopatrnost, poněvadž se tím časopis vědecký obracuje v politický orgán, čehož v interesu věci věru jen škoda a užitek žádný. Jestliže W[enzigovi] byly předloženy otázky, může jen býti povděčen, že on jest tázán a že mu dána příležitost, aby se svědomitě a bez obalu vyslovil. Pamatujte jen vždy na to, že cesty, kterými se pravdě přichází na stopu, mohou býti rozličné. Pokud znám, vím velmi dobře, že nejen věren jest svému úřadu, ale jistě jeden z nejupřímněji oddaných Rakousku. Proto nepochybuji, že mu nebude nesnadné, aby z bryndy, do které se neobezřetností svou uvedl, vyvázl.*“¹⁶¹

Z korespondence je znát, že Wenzigova aféra byla jedna z mála polemik, na kterou měli oba muži rozdílný názor a potřebovali si ujasnit své myšlenky. Tomek vycítil, že jeho výtky se Jirečka dotkly více, než zamýšlel, a v dalším dopise se snažil své pocity objasnit a ujistit Jirečka, že o něm jako o člověku nijak špatně nesmýšlí: „*Co jsem Vám dle mého patření na věc vytýkal w záležitosti W[enziga], netýkalo se Vás, Jirečka, nýbrž wás, ministerstwa wyučowání, a byla to wýměna myšlenek mezi námi od desíti let obyčejná, které bych i budaucně nerad pohřešowal. Byla dobře míněna a vycházela ze zásad, we kterých se spolu, jak nepochybuji, srownáváme.*“

¹⁵⁹ POKORNÁ, Magdaléna, KOUDELKOVÁ, Kateřina, MALÁ, Marie, ed. *Spoléhámt' se docela na zkušené přátelství Vaše--: vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862*. Praha: Academia, 2008, s. 173-176.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 176.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 177-178.

Tomek nejvíce kritizoval kroky ministerstva, do něhož zatím skládal největší naděje a jemuž také děkoval za vlastní kariéru. Komentoval stav školství za uplynulých deset let, kdy se z vydobytých práv pomalu ubíralo, a dodal, že to pro Wenziga právě bylo impulsem pro napsání zmiňovaných článků: „*Co se věci W[enziga] ještě obzvláště týče, mohu Vám ze soukromých rozprav s ním oznámiti tolik, že hlavní pohnutkou jeho k sepsání oněch pojednání bylo patření na stálé přestupování a podvracování zákonů o vyučovací řeči od těch, kterým vykonávání jich pohříchu jest svěřeno, a přesvědčení, že půjde-li to tak dále, všechno, co se ku prospěchu češtiny stalo, nazmar přijde. Powzbuzením byly mu srpnové zákony o vyučování řeči, kterými posawadni způsob od vlády samé byl na okamžení odsauzen, ač owšem zásadě wyřčené místo dáno jen w Uhřích, ježto by obrácení její w tehdejším okamžení také na Čechy bylo býwalo rowněž tak slušné a bylo by přijato býwalo s wětší wděčností než tam.*“¹⁶²

Oba dva zřejmě považovali vyhrocenou situaci za zbytečnou, každý však z jiného úhlu pohledu. Podle Tomka pražské policejní místodržitelství hledalo problémy tam, kde nebyly, dělalo „z komárů velbloudy“ a Wenzigovu činnost schvaloval jako činnost, která se snaží zachránit aspoň zbytky vydobytých národnostních práv. Jireček naproti tomu nejvíce kritizoval u Wenziga politikaření schované do článku o pedagogice a didaktice, který nebylo potřeba vydávat a který podle Jirečka pedagogicky žádnou hodnotu neměl. Po této výměně dopisů následovala v korespondenci měsíc a půl dlouhá pauza, po níž se oba muži k problému Wenzigových brožur už nevraceli.

Policejní ředitelství ani místodržitelství však na Wenzigovu činnost nezapomněly. Jak napsal Tomek ve svém dopisu, březnové tři otázky nebyl poslední krok, který byl proti české reálce a jejímu řediteli veden. Ve vzduchu již bylo doporučení zbavit Wenziga funkce ředitele reálky a nahradit ho někým vhodnějším, a záminku k tomu zavdaly květnové studentské bouře, kterých se účastnilo i několik žáků české reálky.

4.4 Květnové bouře 1860

Večer 15. května 1860 v předvečer svátku sv. Jana Nepomuckého, v době, kdy byla Praha plná poutníků, se v davu objevila i skupina studentů, kteří v průvodu mířili směrem na Václavské náměstí a zpívali české vlastenecké písně, z nichž nejvýraznější byla „revoluční“ píseň *Hej, Slované!*. Této demonstrace se zúčastnili studenti techniky, gymnazisté a taktéž několik realistů z Wenzigova ústavu.

¹⁶² POKORNÁ, Magdaléna, KOUDELKOVÁ, Kateřina, MALÁ, Marie, ed. *Společámiť se docela na zkušené přátelství Vaše--: vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862*. Praha: Academia, 2008, s. 180-182.

Studentské bouře na sklonku absolutismu hrály důležitou roli a události v květnu 1860 nebyly první akcí tohoto typu. Již na konci roku 1859 se projevila reakce studentstva na atmosféru konce 50. let při příležitosti Schillerových oslav. Při slavnostech tohoto německého básníka způsobili zejména studenti akademického gymnázia, české reálky a techniky pozdvižení zpíváním národních písní a pokřikováním na procházející pochodňový průvod. Pro policii bylo studentstvo silou politicky nejneklidnější a nejvíce ohrožující daný sociální a myšlenkový řád, a proto se snažila dostat mládež z dosahu vlivu učitelů, které mohli tyto nacionální tendence rozdmýhávat.¹⁶³

V květnových demonstracích roku 1860 hrál důležitou úlohu český literát Josef Barák, v jehož monografii od Václava Žáčka se podrobně dozvídáme o průběhu demonstrace i samotného šetření, v němž hrál výraznou roli právě Josef Wenzig.¹⁶⁴

Policie 15. května zavírala a vyšetřovala zadržené studenty, o dva dny později Barák zorganizoval ještě jednu menší demonstraci na Střeleckém ostrově. Sám Barák byl zatčen až 18. května, celkově bylo za účast na květnových bouřích zadrženo a potrestáno 42 lidí.

V policejních zprávách zaznívala slova o národních proudech a výchově vedoucí k těmto projevům, a tedy nemohl být opomenut předpokládáný vliv Wenzigových brožur. „*Bohužel nacionálním činitelům dostalo se posily na některých zdejších školách. V přední jich řadě stojí vyšší česká reálka, v níž zásada národní výchovy nejen prakticky žije a je také reditelem tohoto učiliště c. k. školním radou Wenzigem v jeho známých brožurách doporučována k všeobecnému uplatnění. Není se proto co divit, že učitelé a žáci tohoto učiliště řídí se duchovním směrem, který je přístupný zvláštním nacionálním choutkám, které si osvojili hlavně technici odchovaní na této reálce a přenášejí je do praktického života.*“¹⁶⁵

Snaha zaplést Wenziga do dění a obvinít ho z protizákonných činů byla zřejmá z výsledků žáků reálky, kteří se událostí účastnili. U výsledku byli dotazováni na Wenzigovu činnost a na to, zda demonstrace nepodněcoval. Žák Jan Endrys, který byl uvězněn, zaslal posléze Wenzigovi podrobný popis příkoří, které tam zažíval, stejně jako další ze studentů, Karel Ackermann, který 26. května psal: „*Byl jsem od soboty dne 19. května v Praze uvězněn, proč jsem ani zprvu sám nevěděl, jen tou jedinou příčinou bylo, že jsem nechtěl a nemohl lhát.*

¹⁶³ KUTNAR, František. Studentstvo v politickém životě doby Bachova absolutismu. In: *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Praha: Universita Karlova, 1969, roč. 10, č. 1, s. 88–91.

¹⁶⁴ ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983, s. 50–66.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 60. Policejní zpráva z 31. května.

Měl jsem, bylo mou hlavní věcí udat, bral-li jste Vašnosti v této věci nějakého podílu, aneb vím-li, který z pánů učitelů o této věci věděl.“¹⁶⁶

I sám Wenzig byl pozván k výslechu, který byl však nazván „přátelským rozhovorem“. Jednání, jak se policejní ředitelství chovalo k němu i k žákům reálky, si však Wenzig nenechal líbit a sepsal žádost na obranu svých studentů namířenou proti pražské policii. Ze stížnosti vyplývá následující:

Po daném studentském „excesu“ byl Wenzig pozván na policejní ředitelství, kde byl nucen půl hodiny čekat, než se ho ujal policejní rada Achtschin. Ten mu oznámil, jakou roli hráli jeho žáci v demonstraci, nad čímž Wenzig vyslovil politování a dodal, že studenty ihned po akci svolal a vyzval je, aby zachovali klid a pořádek. To vzal Achtschin jako důkaz o jeho aktivní spolupráci na demonstraci s tím, že žáci tedy již od Wenziga věděli, že mají zachovávat pořádek. Proti tomu Wenzig protestoval, načež Achtschin prohlásil, že sepiše o rozhovoru protokol, proti čemuž se Wenzig ohradil, že byl pozván k přátelskému rozhovoru, ne k výslechu, a že tedy protokol nepodepíše. Ve stížnosti se Wenzig zmiňoval o tom, že měl téměř dojem, jako by se jej policejní ředitelství vši silou snažilo označit na viníka a zločince, který zapomněl na své povinnosti a snažil se zosnovat národní spiknutí. V další části stížnosti se bránil tomu, že by česká reálka hrála v demonstracích vedoucí úlohu, vždyť měla celkem přes 500 žáků a z nich jen 8 bylo předvoláno. Kritizoval zacházení s českými žáky, kterým bylo nadáváno „slavische Hundgesichter“, a také popsal příkoří žáka Endryse, jehož dopis do stížnosti přepsal a přeložil. Poslední část stížnosti mířila přímo na policejního ředitele Antonína svobodného pána Päumanna, který osobně hrubým způsobem zadržel při slavnosti Božího těla 10. června žáka reálky Jelínka, který byl oblečen v čamaře. Stížnost zaslal 13. června na ministerstvo školství a kopii také pražskému místodržitelství.¹⁶⁷

Seznam prohřešků vršících se na Wenzigově účtu se zvyšoval s každým dnem a policejní ředitel Päumann si dal načas, než poslal na místodržitelství svou obhajobu, v níž reagoval na jednotlivé body Wenzigovy stížnosti. Stalo se tak až 15. července. S Wenzigovou stížností seznámil další policejní vyšetřovatele, kteří se účastnili výslechů, Achtschina, Rabase a Mitteise, kteří Wenzigova obvinění popřeli jako zlomyslná nařčení. Päumann nakonec věnoval obsáhlou pasáž Wenzigovu působení: „*Projednávaná stížnost školního rady Wenziga poskytuje opět nepopíratelný důkaz, že je zcela v osidlech a opředen výlučně českou, vládě nepřátelskou stranou a že se stal bez vůle míčkem v jejích rukou. Školní rada Wenzig vznesl*

¹⁶⁶ *Archiv Národního muzea*, fond WENZIG Josef, č. fondu 946, kart. 6, Karel Ackermann Josefu Wenzigovi 26. května 1860.

¹⁶⁷ ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983, s. 62-63.

*proti výše zmíněným úředníkům policejního ředitelství těžká obvinění, vytkl jim přinejmenším nepřístojnosti v službě; navenek, kdyby byly pravdivé, byly by s to otrávit činností vládního úřadu, na nějž byla přenesena péče o uchování veřejného klidu a pořádku, dodržování platných zákonů, úřadu, jehož povinností je čelit moci, rozhodností a s úspěchem perversním a perfidním snahám revoluční strany. Pravím navenek, protože krok, který Wenzig učinil, nezůstal utajen a podezřelé pověsti o [policejním] úřadu a jeho přednostovi hned po studentských excesech jsou v obecném běhu; jejich zdroj je nyní jasný. Těžiště Wenzigova úsilí je zcela určitě v jeho politické nebezpečnosti vysokého stupně a ve stanovisku, jež nepopíratelně zaujal k vyvolanému hnutí ultračeské strany.*¹⁶⁸ Päumann dále navrhl, aby byl Wenzig zbaven svého zcela prokazatelně špatného vlivu na žáky a zbaven také svého místa, dále aby byl postaven pod policejní dohled a navždy se učinila přítrž jeho zhoubnému působení. Taktéž navrhl disciplinární řízení za falešná nařčení policejních úředníků.

Päumann svou obhajobu neposlal jen na místodržitelství, ale také na ministerstvo vnitra, kde k ní přiložil ještě zvláštní dodatek. Tam psal o důvěrných informacích od konfidenta Romana.¹⁶⁹ Ten Päumannovi sdělil, že Wenzig byl autorem korespondence z Prahy 5. června 1860, která byla otištěna v belgickém listu *Le Nord* 16. června, č. 168, a v níž byly popisovány právě události květnových studentských bouří, zacházení se studenty i Wenzigem: „*Obecné rozhořčení ještě roznítí způsob, jímž policie zacházela s ředitelem první vyšší [české] reálky školním radou Wenzigem, známým po celém Německu svými spisy, jež, třeba psanými německy, neschvalují nepřátelství vlády vůči národnostem. Nedávno publikoval brožuru proti útlaču českého jazyka na pražských školách. Agent policie Akcin, (uvádím jej jménem, třeba si jméno tohoto bídáka nezasluhuje, aby se objevilo ve Vašem listě), vyjel si na ctihodného profesora s šedými vlasy jako kdyby měl co dělat s nějakým uličníkem. Tak jedná rakouská policie s mužem, který svými čtyřiceti lety práce věnované veřejnému vzdělání dosáhl úctyhodného jména v literatuře.*“ Na závěr text obsahoval odvážné provolání holdu Čechům a jejich historii: „*Kam se chtějí dostat s podobným režimem? Je možné usmířit Čechy tímto jednáním, nebo chtějí udusit všechna národní cit? Mýlí se pánové ve Vídni! Národ, který nezapomněl na popraviště a dragonády Leopoldů a Ferdinandů nezahyne pod tlakem hněvu Mecséryho a Päumanna. Národ, který, od Husa, prolévá krev za svobodu svědomí v Evropě, který jako první se odvážil vzdorovat hromům Vatikánu, který měl krále-mstitele Jiřího z Poděbrad, ten má právo na sympatie civilizované Evropy. Ten národ nezemře: doufá v Boha!*“¹⁷⁰

¹⁶⁸ ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983, s. 64.

¹⁶⁹ Konfident Roman byl Karel Sabina. Srov. ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983, s. 64.

¹⁷⁰ Viz ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983, s. 264–265.

4.5 Ospravedlnění ve Vídni

Ještě předtím, než policejní ředitel Päumann zaslal svou obsáhlou obžalobu proti Wenzigovi, došel však i ministr hrabě Thun k závěru, který mu byl přednesen už na jaře, týkající se Wenzigova působení v čele české reálky. Vzhledem ke konci školního roku a ve světle květnových událostí se rozhodl odvolat jej z tohoto postu.

Dne 28. června dostal Wenzig od ministerstva vyučování dopis, jehož obsah byl následující: „*Pod Vaše vedení svěřená reálka je první vyšší vzdělávací ústav, ve kterém si česká řeč jako vzdělávací řeč zajistila ve významné míře své místo. Takové zřízení spočívá na základě, že však nebude zanedbáno nebo narušeno vzdělání žáků v německé řeči a na konci bude i tato řeč jako vzdělávací uplatněna ve vzestupné míře. Vám byla svěřena správa této školy v naději, že ji svědomitě zařídíte a vytvoříte tak skutečný důkaz, že použití české řeči ve vzdělávání je proveditelné. (...) V tiskovinách, které mi byly spolu s vaším vyjádřením z 3. března předloženy, jste zmíněné zřízení Vám svěřené školy odsoudil.*“¹⁷¹ Dále označil Wenzigova tvrzení za nevhodná (nespecifikoval však přesně která), zejména proto, že by mohla negativně ovlivňovat jemu svěřený učitelský sbor i žactvo. Podle ministra Thuna se Wenzigovo postavení stalo nepřijatelným, protože i z didaktických zásad je známo, že nikdo úspěšně v nějakém směru nemůže působit, pokud se to s jeho vnitřním přesvědčením rozporuje. „*Očekávám tedy, že vše vysvětlíte, že Jeho Majestát o odpuštění porušení povinnosti poprosíte a bezpodmínečně se podrobíte tomu, co vám bude nařízeno.*“¹⁷²

V ten samý den ministr hrabě Thun poslal i dopis na místodržitelství, který se obsáhleji věnoval květnovým excesům a kde bylo jasně deklarováno, že školní rada Wenzig na svém místě nezůstane a bude potřeba najít za něj dostatečnou náhradu. Ministr hrabě Thun žádal po místodržiteli vyjádření od školních radů Maresche a Effenbergra a ředitele německé reálky

¹⁷¹ „*Die ihrer Leitung anvertraute Realschule ist die erste höhere Lehranstalt, in welcher der böhmischen Sprache auch als Unterrichtssprache in bedeutendem Maße Eingang verschafft worden ist. Die Einrichtung derselben beruht auf dem Grundsetze, daß bei solcher Berücksichtigung dem böhmischen Sprache die Ausbildung der Schüler auch in der deutschen Sprache nicht vernachlässigt oder beeinträchtigt werden soll und daß zu dem Ende auch diese Sprache nach gehöriger Vorbereitung der Schüler in steigendem Maße als Unterrichtssprache zu gelten habe. Ihnen ist die Direktion dieser Schule in der Erwartung übertragen worden, daß Sie es sich gewissenhaft werden angelegen sein lassen, diese Einrichtung durchzuführen und dadurch den thatsächlichen Beweis herzustellen, daß die Anwendung der böhmischen Sprache ein höheren Unterrichte auführbar ist, oder mitden in den Verhältnissen des Landes begründeten Nothwendigkeit einer ausgiebigen Berücksichtigung der deutschen Sprache in Widerspruch zu gerathen. In den druckschriften, welche Sie mir mit Ihrer Äußerung vom 3. März l. J. vorgelegt haben, sind Sie zu Behauptungen gelangt, welche die erwähnte Einrichtung der Ihnen anvertrauten Schule verdammen.*“ Národní archiv, fond PM 1860-1870, sign. 6/1/11, fol. 46, dopis ministra Thuna Wenzigovi 28. června 1860.

¹⁷² „*Ich erwarte dennach, daß Sie sich bereiterklären, derselben freiwillig zu entsagen, daß Sie Seine Majestät um Verzeihung Ihrer Pflichtverletzung bitten und sich unbedingt dem unterwerfen werden, was über Sie wird verfügt werden müssen.*“ Tamtéž.

Köglera, kdo by byl vhodným nástupcem; sám se přiklání k možnosti, že by na Wenzigovo místo mohl být přeložen právě ředitel německé reálky Kögler, který na české reálce nějaký čas působil.

Řešení Wenzigova osudu mohla být dvě:¹⁷³ buďto mohl být penzionován nebo přeložen na jinou reálku, „do exilu“ mimo Prahu do jiné rakouské země.

Přímý důkaz o Wenzigově propuštění z ředitelství se v jeho pozůstalosti ani v Národním archivu nedochoval, máme o něm jen nepřímou zmínku v Pamětech Václava Vladivoje Tomka: „*W málo dnach po jeho odewzdání došlo Wencika propuštění z ředitelství české reální školy w Praze (6. Čerwence) následkem zmíněného policejního stíhání. Jel však za tau příčinou do Widně (8. Čwce), a wrátil se dne 13. Čerwence odtamtud, jak mi prawil s dobrým porízením; bylť předce zase k úřadu swému nawrácen.*“¹⁷⁴

Jak přesně probíhala schůzka ve Vídni, nevíme; Wenzig však v obhajobě svých myšlenek a svého přesvědčení nezůstal osamocen. Přimluvil se za něj Karel Alois Vinařický, který 8. července zaslal dopis ministru Thunovi.¹⁷⁵ V něm psal, že ho Wenzig navštívil a ukázal mu dopis (ten z 28. června) a ptal se ho na radu, co má dělat. Vinařický mu poradil, aby požádal o diskrétní prošetření věci u ministerstva. Sám se rozhodl napsat tyto řádky jako prosbu za poníženého přítele. Následně vyzdvihoval Wenzigovy úspěchy za posledních několik let; připomněl jeho vedení reálky, která prospívala dle jeho slov jako žádný jiný ústav v zemi, taky mluvil o vědeckých počinech učitelského sboru z reálky, které by nezahánily ani akademii. Zmínil i Wenzigovo působení na pozici zemského školního rady a inspektora národních škol.

Už tehdy se podle Vinařického snažil ideově sjednotit a propojit různě stojící národní kmeny Rakouska pod jednou dynastií a těmto základním tvrzením nebyl Wenzig nevěrný ani v posledních svých brožurách. Vinařický zdůraznil, že brožury se objevily v zemi a preventivní cenzurní úřad proti nim neměl námitky.¹⁷⁶ Popis národních charakterů si kladl za cíl postupné sbližování rakouských národních kmenů. Podle Vinařického byly Wenzigovy myšlenky nedocenené a překroucené, byly to názory nadčasové a smiřující, a – jak Vinařický zdůraznil – Josef Wenzig nebyl buřič, ale velkorakouský patriot.

Dále psal, že to, co se v poslední době na pražských demonstracích stalo, nesmí být připisováno ani jemu, ani učitelskému sboru. „*V tlaku času mohu Vaši excelenci ještě jednou ubezpečit, že na školním radovi Wenzigovi bylo spácháno bezpráví, když je nucen dobrovolně*

¹⁷³ Vyplývá z pozdějšího dopisu ministra Thuna místodržiteli Mecsérymu ze 3. října 1860.

¹⁷⁴ TOMEK, Václav Vladivoj. *Paměti z mého života. Díl I.* Praha: František Řivnáč, 1904, s. 461.

¹⁷⁵ ŠAFRÁNEK, Jan, ed. *Karla Aloisa Vinařického Korrespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. IV, Korrespondence z let 1859-1868.* Praha: Česká Akademie věd a umění, 1925, s. 20–22.

¹⁷⁶ „*Diese erschienen im Inlande und wurden bei der präventiven Censurbehörde nich beanständet.*“ Tamtéž, s. 21.

se vzdát svého se slávou a všeobecně uznávanou službou vedeného úřadu. Kdyby měl být bez odkladu propuštěn, pak si člověk musí zoufat nad péčí o spravedlnost v novém Rakousku.“¹⁷⁷

Ať už na výsledek Wenzigova slyšení měl dopis vliv nebo ne, jisté je, že z Vídně se Wenzig navrátil úspěšně a v čele české reálky mohl pokračovat.

Místodržitel Mecséry zřejmě pokračoval ve snaze dostat Wenziga pryč z Prahy, protože 22. srpna a 29. září psal ministru hraběti Thunovi a dožadoval se Wenzigova odchodu na jinou vyšší reálku. Ministr se však postavil za Wenziga a 3. října, po značné odmlce, kterou vysvětloval bouřlivými událostmi posledních měsíců¹⁷⁸, vysvětlil Mecsérymu své stanovisko. Prohlásil, že důvody k Wenzigovu přeložení nejsou natolik závažné a že přemístění je v tuto chvíli neuskutečnitelné, protože nikde není uvolněno místo, které by Wenzigovi přináleželo.

„Osobně mi Wenzig, otřesen z obsahu mého výše zmíněného výnosu (míněn dopis z 28. června, č. 1057 – pozn. aut.), vysvětlil, že je připraven přijmout, co Jeho Majestát ustanovit ráčí. Pokusil se zároveň omluvit své chování a při tom mne ujistit, že nebylo v jeho úmyslu, kárat zřízení jemu svěřené školy,(...) nýbrž že jeho důtka platila ostatním školám, na kterých mateřská řeč žáků nenachází odpovídající zohlednění, také že nebylo jeho psaní určené žákům ani učitelskému sboru, a že porozuměl výtce, že toto jednání může ztěžovat udržení pořádku a činit jeho (Wenzigovo – pozn. aut.) postavení neudržitelným.

Oznámil jsem mu, že jeho omluvu nemohu přijmout jako dostačující. Naproti tomu ale nemohu nepostřehnout, že jsem byl v poslední době utvrzen v přesvědčení, že mám co do činění s mužem, kterému se sice nedostává dostatečné mužné rozvážnosti, který se v jazykového otázce nejen tu a tam k nepochopitelným krokům nechá strhnout, ale který je docela poctivého charakteru, má upřímné rakouské smýšlení a živě cítí svou povinnost poddaného, konečně také má jedno z nejplnějších přesvědčení o uznání německé řeči a literatury. (...) Podle mého přesvědčení není postup moudré politiky muže takového chování označovat na protivníka vlády a odsoudit k přísnému posouzení jednotlivých přehmatů, nýbrž zacházet s ním vážně, ale zachovávajícím způsobem, a učinit tak dobrou věc v boji proti skutečně špatným elementům. Na tomto základě jsem toho mínění, aby Wenzig přinejmenším tak dlouho, dokud nevyplyne vhodná příležitost k jeho přesazení, na svém místě byl ponechán. (...) Velmi bych si přál, aby ho Vaše excelence mezitím k sobě nechala zavolat a na jeho povinnost ho upamatovala, že má působit proti různým demonstračním procesům žáků, což je povinnost, kterou on, jak jsem ho

¹⁷⁷ „In dem Drange der Zeit kann ich Euer Excellenz nur noch betheuern, daß man am Schulrath Wenzig ein Unrecht begehen würde, wenn man ihm ein freiwilliges Aufgeben seines mit Ruhm und allgemein anerkannten Verdienste geführten Amtes aufdringen wollte. Sollte er ohneweiters verabschiedet werden, dann müßte man über die Gerechtigkeitspflege in Neu- Österreich verzweifeln.“ Tamtéž, s. 22.

¹⁷⁸ Tedy kdy se po už v roce 1859 prohrané bitvě u Solferina Rakousko zmítalo v krizi a bylo otázkou, jakým směrem se bude monarchie ubírat dál.

poznal, v plném rozsahu uznává. (...) Přísný proces by podle mého přesvědčení, obzvlášť za současných poměrů, vládě nepřinesl žádný prospěch, jen zlo.“¹⁷⁹

Ministr Thun si velmi dobře uvědomoval, jaké současné poměry rakouské monarchii vládnou. Po událostech roku 1859, Schillerových slavnostech a studentských bouřích, a v podobné atmosféře počátku roku 1860 bylo nebezpečné podněcovat další nepokoje útočením na ředitele české reálky, který se v očích ministrových neprovinil natolik, aby takové útoky zasluhoval. Podstatu problému velmi dobře shrnul ve svém dopise Karel Alois Vinařický: „*Wenzig není buřič, je to velkorakouský patriot.*“¹⁸⁰

Wenzig se snažil podpořit koncepci jednotného Rakouska. Byla to koncepce rakušanství mnohonárodnostního, takového, které podporovalo a uznávalo národní svébytnost celé řady národů, všech ale pod jednou rakouskou vládou.¹⁸¹ Wenzig v žádném ze svých textů nešel proti rakouské monarchii a vždy se snažil prosazovat přístup takový, který respektoval všechny národnosti monarchie. Zdůrazňoval, že v různorodosti je právě síla Rakouska, které je jakousi malou Evropou (jeho součástí jsou románské, germánské i slovanské národy). Jeho kritika byla mířena především proti těm, kteří určitým národnostem upírali tuto rovnoprávnost. Svá slova opíral o jednotící prvek celé monarchie, tedy o císaře, a zdůrazňoval, že výchovné postupy, které chce prosadit, jsou platné obecně pro národy, nejen pro český národ v Rakousku. Opakovaně zdůrazňoval, že je třeba se učit německy, ale pouze na základě mateřského jazyka, díky čemuž se žáci naučí německy rychleji. Argumentoval svými zkušenostmi z české vyšší reálky. Dalším důležitým argumentem bylo to, že svými výtkami se systém snažil vylepšit a zbavit nedokonalostí, aby mohl nadále fungovat.

Ministr Thun pochopil toto Wenzigovo smýšlení. Jeho dopis místodržiteli Mecsérymu ukázal rozpory mezi tím, jak situaci vnímalo ministerstvo ve Vídni, a tím, za co Wenziga považovaly pražské úřady, které si hledaly záminky k jeho odstranění. Ministr však byl schopen rozlišit, že ve Wenzigově případě se jednalo o jeden z posledních záchvěvů snahy po rakouské jednotě v Praze, na rozdíl od pražských úřadů, které v jeho působení viděly pouze důvody k dalším nacionálním problémům.

Tento dopis dokázal, že Wenzigovy postupy ve zkoušce obstály. Přesvědčil ministra o tom, že on není tím „*špatným elementem*“, proti němuž je třeba bojovat. Bylo dobrou otázkou, jak by veřejnost zareagovala, kdyby se s Wenzigem, tímto v mnoha očích neškodným a

¹⁷⁹ Národní archiv, fond PM 1860-1870, sign. 6/1/11, dopis od ministra Thuna místodržiteli Mecsérymu z 3. října 1860, fol. 22-23. Text v originálním znění viz příloha.

¹⁸⁰ ŠAFRÁNEK, Jan, ed. *Karla Aloisa Vinařického Korrespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. IV, Korrespondence z let 1859-1868.* Praha: Česká Akademie věd a umění, 1925, s. 22.

¹⁸¹ K pěti koncepcím pojetí národa v Čechách viz KOŘALKA, Jiří. *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914.* Praha: Argo, 1996, s. 16-82.

bezúhonným mužem, vedl nějaký proces. Ministr tomuto případnému zjištění české veřejnosti předešel a uznal, že Wenzig není buřič, který se snaží rozvrátit Rakousko, nýbrž opravdový Rakušan, který se ho snaží zachovat, a právě kvůli jeho zachování se vyjádřil k problémům, které by v jeho očích toto Rakousko mohly v budoucnu ohrozit.

5 Podzim roku 1860 a konec absolutismu

Panovník František Josef I. nechal v březnu 1860 svolat rozmnoženou říšskou radu, která následně jednala až do září. Ta měla přednést návrh na opravu stávajícího systému, což pojala šířeji, než byl panovníkův původní záměr. Nově otevřela otázky státní jednoty, pojetí a kompetence jednotlivých zastupitelských orgánů, vztahu výkonné a zákonodárné moci a celou řadou speciálnějších problémů včetně požadavků občanských práv a svobod.

20. října 1860 oznámil císař vydání *Císařského diplomu ze dne 20. října 1860 k uspořádání vnitřních státoprávních poměrů v monarchii*, běžněji známý jako *Říjnový diplom*. Tento neobyčejně závažný dokument potvrzoval existující stav, ale zároveň rozšiřoval politický systém o nově svolané instituce, jako byly zemské sněmy a říšská rada. Zároveň s diplomem vydal císař rozličné dekrety, které se týkaly nového statutu právě říšské rady a rozšíření počtu jejích členů na sto, také byla zrušena ministerstva vnitra, justice, kultu a vyučování a měla být nahrazena nově vytvořeným státním ministerstvem, do jehož čela byl jmenován hrabě Goluchowski. Ten vypracovával jednotlivá zemská zřízení, proti němu se však postavila opozice, která nesouhlasila s „aristokratickým převratem“, tedy vysoká byrokracie a špičky německé liberální buržoazie. Na místo Goluchowského byl 13. prosince 1860 jmenován Anton von Schmerling¹⁸². Ten v únoru 1861 předložil panovníkovi dopracované nové změny ke schválení, dokument, který císařským patentem č. 20 říšského zákoníku ze dne 26. února 1861 vešel ve známost jako *Únorová* nebo také *Schmerlingova ústava*. Ta prohlásila říšskou radu za spolupůsobící zákonodárnou instituci, nově ji měly tvořit dvě komory, panská sněmovna a sněmovna poslanců. Zemské sněmy byly konstituovány na základě kuriového principu a poslanci byli voleni ve třech kuriích, kurii velkostatkářské, kurii měst a obchodních a živnostenských komor a v kurii ostatních (venkovských) obcích. V Čechách měl zemský sněm 241 poslanců.

Politické ovzduší v Čechách na konci padesátých let bylo velmi obezřetné a státní převraty, od „rozmnoženého absolutismu po Schmerlingovský pseudo-konstitucionalismus“,¹⁸³ probíhaly bez zapojení veřejnosti. Postavení české společnosti v rámci Evropy na přelomu 50. a 60. let bylo problematické a málokdo vnímal českou národnost jako svébytnou. „*Jak daleko dospěly věci v polovině 19. století, ukazuje skutečnost, že tehdejší mluvčí české společnosti si neodvážili důrazně a jednoznačně postavit otázku české státnosti jako takové a hledali „zastřešení“ českých emancipačních snah, které našli v přetvořeném Rakousku. Rozepjatý*

¹⁸² Anton rytíř von Schmerling (1805–1893), rakouský politik a právník, v letech 1849–1851 rakouský ministr spravedlnosti, v letech 1860–1865 státní ministr Rakouského císařství.

¹⁸³ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 155.

rakouský orel měl ochránit spícího českého lva. Přenesení těžiště na Rakousko – ať již to odpovídalo jakkoli reálným podmínkám a možnostem – oslabovalo svébytnost českých zemí.“¹⁸⁴

Tato situace ve zkratce odpovídá celé Wenzigově aféře. Česká společnost se nacházela na počátku 60. let před otázkou, zda je opravdu schopná prosadit své národní zájmy.

Školství hrálo v této otázce nesmírně důležitou úlohu, protože právě z něj vycházely budoucí špičky společnosti, které ji mohly pozvednout a ukázat, že české školství je produktivní. Jak vyplývá i z reakcí na květnové bouře, bylo to právě Wenzigovo působení ve škole a ovlivňování žáků, co bylo nadřazeným úřadům největším trnem v oku. Wenzig hledal cesty, jak české školství podpořit, a pohyboval se na hraně toho, co mu systém povoloval. V tomto případě mu jeho postup vyšel.

Josef Wenzig se z povědomí veřejnosti neztratil ani po roce 1861, byl zvolen do nového zemského sněmu za okres královéhradecký a nechanický. Ve sněmu od roku 1861 prosazoval různé zákony týkající se vyučování v českém jazyce.¹⁸⁵ Kapitola Wenzigova života týkající se jeho výchovných spisů nebyla z hlediska jeho dalšího působení v českém sněmu ta nejdůležitější, přesto však hrála významnou roli. Koncepce rakušanství, kterou zastával, se však neprosadila v konkurenci jiných národních ideologií, které byly vyhraněnější a využívaly ve větší míře emoce¹⁸⁶ (ačkoli ve Wenzigově případě hrály emoce také důležitou roli, zejména s ohledem na výchovu dětí a snahy zprostředkovat dětem „to nejlepší“). Jeho další osudy bohužel již nekončily tak dobře jako spor o českou školu, který vedl na konci 50. a počátku 60. let.

Josef Wenzig zemřel 30. srpna 1876. Ve dvou nekrolozích (*Lumír*¹⁸⁷ a *Národní listy*¹⁸⁸) se o jeho sporu s úřady nedozvídáme téměř nic. Oba dva však aspoň náznakem toto téma zmiňují, v *Národních listech* zaznívá: „*Jeho zásluhy o školství, jeho statečnost, s jakou bojoval proti úředním i neúředním pokusům germanisačním, na věky zůstanou památny v dějích nového rozvoje národního našeho života.*“ *Lumír* explicitně nezmiňuje úřady, tématu se ale věnuje: „*Wenzig sepsal četná pojednání vychovatelská. Těmito spisy získal si značné jméno i za hranicemi, leč nescházelo ani hany a nechuti se strany německé.*“ *Pražský denník* dne 29. srpna také referoval o Wenzigově úmrtí, dne 31. srpna mu věnoval obsáhlejší odstavec, vychovatelské spisy však nezmiňuje vůbec.

¹⁸⁴ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 156.

¹⁸⁵ Jeho další osudy jsou popsány v knize Milana Hlavačky *Zlatý věk české samosprávy*, v kapitole Školství pod egidou samosprávy, s. 90–91. HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*. Praha: Libri, 2006.

¹⁸⁶ KOŘALKA, Jiří. *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha: Argo, 1996, s. 21.

¹⁸⁷ *Lumír*, 30. srpna 1876, č. 24, s. 419.

¹⁸⁸ *Národní listy*, 29. srpna 1876, č. 238, s. 2.

V očích české společnosti i budoucích generací byla uznávána spíše Wenzigova umělecká publikační činnost, jako byly jeho překlady českých básní do němčiny nebo libreta Smetanových děl. Jeho názory na vychovatelství a pedagogiku nebyly zřejmě i kvůli jeho prorakouskému smýšlení příliš reflektovány.

Závěr

Cílem této práce bylo přiblížit jednu část života Josefa Wenziga, významného českého pedagoga, autora libret a překladatele českých děl do němčiny, a to se soustředěním na léta 1856–1861, kdy se v souvislosti s politickým útlumem padesátých let devatenáctého století začala česká reprezentace více zabývat sférou školství a snažila se v ní prosadit. Práce se zabývala Wenzigovými příspěvky k tomuto tématu a ohlasem jeho práce v české společnosti.

Práce v první kapitole shrnula vývoj zákonodárství týkajícího se českého vyučování od roku 1848 do roku 1856. Tato část vytvořila základ pro následující kapitoly, věnující se životu Josefa Wenziga po roce 1848. V té době se stal ředitelem první české reálky, což mu vytvořilo dobrou výchozí pozici pro pozdější vyjednávání. V roce 1850 byl jmenován školním dozorcem pro obecné školy, objížděl je a získal tak dobrý přehled o situaci ve školství. Už v té době k němu měly úřady výhrady, takže o tuto pozici přišel. V průběhu padesátých let se věnoval své reálce a také novému časopisu zaměřenému na pedagogiku *Škola a život*, který vedl František Josef Řezáč. V souvislosti s tímto časopisem měl dobré povědomí o sporu probíhající mezi Františkem Josefem Řezáčem a Johannem Mareschem týkající se českého a německého vyučování v pražských školách v polovině této dekády.

Na konci padesátých let vydal Josef Wenzig řadu vzdělávacích spisů, které větší či menší měrou útočily na daný stav v rakouských školách. Prosazoval myšlenky výchovány s ohledem na národní charakter, teoreticky zpracoval postup, jak by takové výchovány mělo probíhat a v čem jsou jeho přednosti, a věnoval se výuce v mateřském jazyce, která nejvíce prospívá tomu, aby se děti snáze naučily jak věcné znalosti, tak nový jazyk, tedy němčinu. Klíčový byl jeho spis *Betrachtungen eines Oesterreichers über das kaiserliche Handschreiben vom 9. September 1857* z přelomu roku 1859 a 1860, kde na základě slov z císařského listu rozebral útoky na českou národnost v minulosti i současnosti.

V této bakalářské práci byly podrobně zpracovány všechny spisy, které na téma vzdělávání vydal. Kvůli obsahu spisů se dostal do konfliktu s německým tiskem, pražskými úřady a vídeňským ministerstvem kultu a vyučování. Jeho počínání nebylo vnímáno jednotně ani mezi českou vlasteneckou společností, jak vyplývá z příkladu korespondence V. V. Tomka a J. Jirečka. O Wenzigově pedagogické činnosti se letmo zmiňovaly některé z jeho životopisů, o bouřlivých událostech května 1860 psal Josef Žáček v monografii o Josefu Barákovi, v této práci však byly tyto události poprvé zpracovány detailněji a dány do vzájemných souvislostí. Díky pramenům z fondu Josef Wenzig z Archivu Národního muzea byly použity dosud nezpracované informace.

Hlavním cílem práce bylo shrnout argumenty, které Wenziga ještě zachránily před ztrátou ředitelského místa a soudním řízením. Dopis ministra kultu a vyučování Lva Thuna určený pražskému místodržiteli Karlu Mecsérymu z 3. října 1860 prokázal, že ministerstvo ve Vídni bylo jeho argumentací přesvědčeno o nepřiměřenosti postupů pražských úřadů. Wenzigovy hlavní argumenty lze shrnout do několika bodů, které jsou následující: jeho výtky byly určeny rakouské monarchii proto, aby byl vylepšen systém a díky tomu mohla být monarchie zachována; zaštiťoval se císařským domem a jeho slovy; jeho zásady měly obecnou platnost pro všechny národy; němčina pro něj byla jazyk potřebný, který se musí vyučovat, a jeho postupy mají zlepšit jeho snadnější naučení; děti a jejich učení jsou základem budoucnosti monarchie.

Pražské úřady Wenziga podezřívaly z chystání národního spiknutí a jako argument pro jeho odstranění jim sloužilo to, že je jako ředitel české reálky vzorem a může negativně ovlivňovat jemu svěřenou mládež, a stejně tak můžou názory z pera takto vysoce postaveného muže zaznívat jako oficiální stanovisko vlády. Důležitým zjištěním byly souvislosti mezi Wenzigovým působením a květnovými studentskými bouřemi roku 1860, v nichž byli žáci české reálky dotazováni na jeho činnost a on sám byl vyslýchán a následně si stěžoval na jednání policejního ředitelství.

Práce je příspěvkem k jedné etapě ze života tohoto kdysi významného a pokud dnes připomínaného, pak spíše v souvislosti s jeho tvorbou libret pro Bedřicha Smetanu.

Wenzigův život, ani ten profesní, rokem 1861 neskončil a zaslouží si proto v budoucnosti důkladnou badatelskou pozornost.

Seznam použitých pramenů, literatury a periodik

1 Prameny

1.1 Editované prameny

ADAM, Robert a kol., ed. *Božena Němcová – Korespondence. IV, 1859–1862*. Praha: NLN, 2007. ISBN 978-80-7106-895-2.

ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo: sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými*. V Praze: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1159-4.

POKORNÁ, Magdaléna, KOUDELKOVÁ, Kateřina, MALÁ, Marie, ed. *Spoléhámt' se docela na zkušené přátelství Vaše--: vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1614-0.

SLAVÍK, Václav Otakar, ed. *Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. III, Korespondence od roku 1849-1859*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1914.

ŠAFRÁNEK, Jan, ed. *Karla Aloisa Vinařického Korespondence a spisy pamětní: na památku stých jeho narozenin. IV, Korespondence z let 1859-1868*. Praha: Česká Akademie věd a umění, 1925.

TOMEK, Václav Vladivoj. *Paměti z mého života. Díl I*. Praha: František Řivnáč, 1904.

1.2 Archivní prameny

Archiv Národního muzea, fond WENZIG Josef, č. fondu 946, 6 kartonů.

Národní archiv, fond Pražské místodržitelství – prezídium 1860–1870, karton č. 799, sign. 6/1/11.

Národní archiv, fond Pražské místodržitelství – prezídium 1860–1870, karton č. 801, sign. 6/2/7.

1.3 Články, brožury

Tiskový soud Dra. Julia Grégra, redaktora Národních listů v měsíci červnu r. 1862: (přiloženy jsou veškeré ústavní listiny rakouské). V Praze: Nákladem Julia Grégra, 1862.

VINAŘICKÝ, Karel Alois. Jazyk český doma, v chrámě, ve škole a v literatuře. *Časopis Musea království Českého*. Praha: České museum, 1857, roč. 31, č. 3, s. 375–389.

VINAŘICKÝ, Karel Alois. O vyučovacím jazyku v národních školách. *Časopis Musea království Českého*. Praha: České museum, 1857, roč. 31, č. 2, s. 251–267.

WENZIG, Josef. *Beiträge zur Pädagogik*. Leitomischl: Anton Augusta, 1860.

WENZIG, Josef. *Betrachtungen eines Oesterreichers über das kaiserliche Handschreiben vom 9. September 1857*. Leitomischl: Anton Augusta, 1860.

WENZIG, Josef. *Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*. Leitomischl: Anton Augusta, 1860.

WENZIG, Josef. Myšlenky o výchování na základě národního charakteru. *Časopis Musea království Českého*. Praha: České museum, 1858, roč. 32, č. 1, s. 25–40.

WENZIG, Josef. O školách rakouských s ohledem na základní myšlenku výchování s rázem národním. *Časopis Musea království Českého*. Praha: České museum, 1860, roč. 34, č. 1, s. 3–21.

WENZIG, Josef. Rozjímání rakouského občana o císařském vlastnoručním listu od 9. září 1857. *Časopis Musea království Českého*. Praha: České museum, 1859, roč. 33, č. 1, s. 353–396.

WENZIG, Josef. *Sachunterricht und Sprachübung: ein Vorschlag zu einer anderen Betreibung der deutschen Sprache in den Stadt-, Haupt- und Mittelschulen mit Schülern böhmischer Junge, nebst einem Blick auf die östlichen Länder Oesterreichs*. Leitomischl: Anton Augusta, 1860.

WENZIG, Josef. *Ueber die Schulen Oesterreichs mit Hinblick auf die Grundideen der Erziehung mit nationalem Charakter*. Leitomischl: Anton Augusta, 1860.

WENZIG, Josef. Vyučování věcné a cvičení jazykové. *Časopis Musea království Českého*. Praha: České museum, 1859, roč. 33, č. 4, s. 457–467.

WENZIG, Josef. Základní myšlenky o výchování s rázem národním. *Časopis Musea království Českého*. Praha: České museum, 1859, roč. 33, č. 4, s. 435–456.

ŘEZÁČ, František Josef. Žákovstvo a učení obecných škol pražských. *Škola a život* 3, 1857, s. 43–49, 117–122, 153–157, 268–274.

2 Odborná literatura, články, sborníky

HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2014. ISBN 978-80-7286-219-1.

HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-297-X.

JELÍNEK, Jaroslav. *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774 – 1918*. Praha, 1972.

JOKLÍK, F. *O poměrech českého národního školství a učitelstva*. Praha, 1900.

KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Dědictví Komenského, 1923.

KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. 1. díl. Praha: Sfinx, 1929.

KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. 2. díl. Praha: Sfinx, 1931.

KEPRTA, J. Vývoj soustavy vzdělání učitelstva národních škol v českých zemích. In: *Sborník VŠP v Praze, Pedagogika – psychologie*. Praha, 1957.

KLECANDA, Jan, HOUŠKA, František, TILLER, Karel, ed. *Almanach bývalých žáků české reálky Pražské*. V Praze: nákl. vydavatelů, 1893.

KOŘALKA, Jiří. *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha: Argo, 1996. ISBN 80-7203-022-1.

KUTNAR, František. Studentstvo v politickém životě doby Bachova absolutismu. In: *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Praha: Universita Karlova, 1969, roč. 10, č. 1, s. 49–94.

LINKE, Arno, ed. *Uprostřed století*. Praha: Československý spisovatel, 1975.

MERHOUT, C. Josef Wenzig. *Pedagogické rozhledy*. Praha, 1907, roč. 20, s. 577–583, 657–665, 737–743.

MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774–1946)*. Plzeň, 1999. ISBN 80-7020-051-0.

POKORNÁ, Magdaléna. Slovník vědeckého názvosloví. Nástroj k rozvoji vědy i politické loajality v polovině 19. století. In: *Magister noster: sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.* Praha: Karolinum, 2005, s. 241–252. ISBN 80-246-0753-0.

POKORNÁ, Magdaléna. Veřejné mínění po porážce revoluce. Vytváření – podoba – sledování. In: *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století* 14, 2006, s. 333–355. ISBN 80-7286-094-1.

PRAŽÁK, Jan Otakar. *Josef Wenzig (na památku stého výročí jeho narozenin)*. In: *Třicátá pátá roční zpráva Československé akademie obchodní za rok školní 1906–1907*. Praha: Nákladem Československé Akademie Obchodní, 1907, s. 3–20.

ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867–1918*. 1. vyd. Praha, 2007. ISBN 978-80-7277-163-9.

SUCHARDA, J. R. Některé myšlenky o vyučování řeči mateřské ve škole obecné. In: *Posel z Budče* 11, 1880, s. 988–989, s. 1007–1008.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů, I – II*. Praha, 1913–1918.

ŠOLC, Jindřich. *Národnost a její význam v životě veřejném. I. Část historická*. V Praze: J. Otto, 1881.

ŠTAIF, Jiří. *Revoluční léta 1848–1849 a české země*. Praha: Historický ústav Československé akademie věd, 1990.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.

URBÁNEK, František Augustin. *Josef Wenzig, spisovatel český, pedagog a básník: životopisný nástin*. Praha: Kober, 1872.

VESELÁ, Zdena. Vznik a vývoj českého středního školství v 19. století. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, 1972.

VESELÁ, Zdeňka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno, 1992. ISBN 80-210-0458-4.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti: česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2533-3.

ŽÁČEK, Václav. *Josef Barák*. Praha: Melantrich, 1983.

3 Periodika

BOHEMIA 1860

ČASOPIS ČESKÉHO MUZEA 1857, 1858, 1859, 1860

LUMÍR 1876

NÁRODNÍ LISTY 1876

POSEL Z PRAHY 1857

PRAŽSKÉ NOVINY 1860

ŠKOLA A ŽIVOT 1857, 1859, 1860

Přílohy

Příloha č. 1 - Dopis od Dr. Vogela z 12. února 1854 pro Josefa Wenziga – zkráceno

Mein lieber, theurer Wenzig!

Ihr Zweifel an meiner treuen, innigen Abhänglichkeit an Sie u. Ihr Haus hat mich so schmerzlich berührt, dass ich sofort zur Feder greife, denselben zu berichtigen u. auf immer zu beseitigen. Wir sind und bleiben auf immer verbunden in wahrster Freundschaft, dafür wird Gott sorgen, der es zusammen geführt hat; und was sich in Ihren Verhältnissen neuerlichst geändert, das bringt uns einander nur noch näher, da ich den verdienten Direktor der Realschule als meinen lieben Kollegen begrüßen darf, während der Herr Schulrath mich immer in einiger Distanz von sich hielt. Zugleich aber spreche ich Ihnen meine volle Überzeugung aus, wenn auch ich Ihnen zu dem Wechsel gratuliere. Sie haben nichts verloren, Ihre Gegner sehr vie, wenn sie es auch noch nicht erkenne. Sie werden jetzt wieder der Schule gehören und nicht dem Actentische und dem Postwagen; Sie werden in Ihrem schönen, scharf begrenzten Wirkungskreise Ihre volle Genugthuung u- darin Ihren Frieden finden, den Ihnen Ihre bisherige Stellung schwerlich gewähren konnte, weil Sie eben – Gott sei Dank! – Sie sind. - - Ich traue dem ganzen Institut der Schulrathen in Österreich keine lange Dauer zu, da ich mich überzeugt habe, es sei der klerikalen Partei ein Dorn im Auge; mit dieser aber ist kein Friede zu schliessen, der nicht die Selbstvernichtung auf dem Fusse folgt. - - Kurz, ich freue mich, dass ich Sie meine Theurer, wieder frei weiss, aber ich bedauere die Schulen, die Ihrem Einflusse entzogen worden sind. Was Ihnen aber Ihre bisherige Stelle etwa angenehmes brachte, das wird Ihnen das Familienleben, dem Sie nun wieder zurückgegeben sind, tausendfach ersetzen. Darum: Glück auf!! der, wie Körner sagen würde: „Hurrah!!! Wir bleiben einander die Ahrten und haben einander nur um so lieber, je mehr sich unsere beiderseitigen Wirkungskreise einander berühren. Darum rechne ich auch darauf, dass wir uns diesen Frühjahr einmal in der sächs. Schweiz sehen u. zwar um sicherer, als Ihre liebe Frau, meine werthgeschätzte Collegin, dafür mitzuwirken versprochen hat, dass dieser schöne Plan in Ausführung komme. (...)

Behalten Sie mich lieb, wie ich stets sein werde mit Herz u. Hand

Ihr

treu verbundener Freund

Dr. Vogel

Příloha č. 2 - Dopis pro Josefa Wenziga z místodržitelství – 2. března 1860

Eure Wohlgeboren!

Eure Wohlgeboren haben in der letzten Zeit zwei Broschuren herausgegeben, welche die Entwicklung Ihrer Ideen über Erziehung mit Wahrung des nationalen Charakters zum Gegenstande haben. Nachdem Eure Wohlgeboren sich darin nicht bloß auf die Darstellung einer pädagogischen Methode beschränken, sondern in Erörterungen des Nationalitäten Prinzips eingellassen haben, welche zu mancherlei Mißdeutungen Anlaß geben und eben deshalb zumal unter den gegenwärtigen Zeitverhältnissen bedenklich sind, so kam Eurer Wohlgeboren Vorgehen nicht gleichgiltig hingenommen werden. Zu Folge h. Schreibung Excellenz des Herrn Unterrichtsministers vom 25. Februar 1860 z. 280 werden der Herr Schulrath zur Rechtfertigung aufgefordert, und zwar haben Eure Wohlgeboren offen zu erklären:

1) Ob es in Ihrer Absicht liege, die gegenwärtig in den Schulen Böhmens gesetzlich eingeführte Regelung des Sprachverhältnisses als unhaltbar darzustellen?

2) Was Eure Wohlgeboren überhaupt damit bezwecken, indem Sie sich zur Auseinandersetzung Ihrer Ideen in der Form von Broschuren entschlossen, und dadurch die Erörterung schwieriger, und heikelicher Fragen nicht etwa nur in den Kreisen von Schulmännern, sondern in den oberflächlichsten Leserkreisen anregen?

3) Ob Eure Wohlgeboren dabei lediglich aus eigenem Entschlusse vorgegangen sind, oder ob irgend eine Verabredung mit anderen Personen, und mit welchen Eurer Wohlgeboren Unternehmen zu Gründe liege?

Indem ich Eure Wohlgeboren zur gewissenhaften Äußerung über diese Fragepunkte auffordere, gewärtige ich, daß die bezügliche Äußerung mit behufs der weiteren Vorlage an Seine Excellenz den Herrn Unterrichtsminister ohne Aufschub erstattet werden wird.

Der Statthalter

Mecsery

An

Seine des Direktors der böhmischen k. k. Oberrealschule, k. k. Schulrathes Herrn Josef Wenzig Wohlgeboren

Příloha č. 3 - Dopis od ministra kultu a vyučování hraběte Thuna Josefu Wenzigovi z 28. června 1860

Die ihrer Leitung anvertraute Realschule ist die erste höhere Lehranstalt, in welcher der böhmischen Sprache auch als Unterrichtssprache in bedeutendem Maße Eingang verschafft worden ist. Die Einrichtung derselben beruht auf dem Grundsetze, daß bei solcher Berücksichtigung der böhmischen Sprache die Ausbildung der Schüler auch in der deutschen Sprache nicht vernachlässigt oder beeinträchtigt werden soll und daß zu dem Ende auch diese Sprache nach gehöriger Vorbereitung der Schüler in steigendem Maße als Unterrichtssprache zu gelten habe.

Ihnen ist die Direktion dieser Schule in der Erwartung übertragen worden, daß Sie es sich ge-
wissenhaft werden angelegen sein lassen, diese Einrichtung durchzuführen und dadurch den tatsächlichen Beweis herzustellen, daß die Anwendung der böhmischen Sprache ein höheren Unterrichte ausführbar ist, oder mit den in den Verhältnissen des Landes begründeten Nothwendigkeit einer ausgiebigen Berücksichtigung der deutschen Sprache in Widerspruch zu gerathen.

In den druckschriften, welche Sie mir mit Ihrer Äußerung vom 3. März l. J. vorgelegt haben, sind Sie zu Behauptungen gelangt, welche die erwähnte Einrichtung der Ihnen anvertrauten Schule verdammen. Diese Behauptungen, welche nur zu sehr geeignet sind, unter jenen, die vermöge ihres unreifen Alters oder mangelhaften Bildung mehr oder weniger in Gefahr stehen, von Gefühlen fortgerissen zu werden, beifällige Aufnahme zu finden und in dieser Beziehung auch bereits bedauerliche Früchte getragen haben, kann ich mir als eine sehr übereilte Schlußfolgerung aus unklaren ~~Verhältnissen~~ Prämissen betrachten. Wenn sie gleichwohl in Ihnen zu einer Überzeugung geworden sind, welche Sie nicht glaubten, für sich behalten zu dürfen, so wares Ihre Schuldigkeit sie Ihrer vorgesetzten Behörde zur Erwägung vorzulegen, ohne vorerst das, wofür Sie in den Ihnen von Seiner Majestät anvertrauten Stellung einzustehen verpflichtet sind, öffentlich und somit auch Angesichts des Ihrer Leitung unterstehenden Lehrkörpers und der studierenden Jugend an den Pranger zu stellen.

Ich erwarte von Ihrer Gewissenhaftigkeit, daß Sie selbst inzwischen zur Einsicht gelangt sein werden, welcher ernsten Pflichtverletzung Sie sich schuldig gemacht haben, und wie sehr es Ihnen obliegt, jetzt wenigstens dazu mitzuwirken, daß der bedenkliche Impuls, welchen Sie dadurch den nationalen Gefühlen in einer mit aller Vorsicht zu behandelnden Frage gegeben

haben und die unausweichlichen folgen Ihres Benehmens so wenig als möglich vergiftend auf die Gemüther wirke.

Ihre dermalige Stellung ist unhaltbar geworden, nachdem auf didaktischem Gebiete Niemand mit Erfolg in einer Richtung wirken kann, von der bekannt ist, das sie seiner eigenen Überzeugung widerstreitet.

Ich erwarte dennach, daß Sie sich bereiterklären, derselben freiwillig zu entsagen, daß Sie Seine Majestät um Verzeihung Ihrer Pflichtverletzung bitten und sich unbedingt dem unterwerfen werden, was über Sie wird verfügt werden müssen.

Wien am 28. Juni 1860

Thun

Příloha č. 4 - Dopis od ministra kultu a vyučování hraběte Thuna pražskému místodržiteli Mecsérymu z 3. října 1860

Hochwohlgeborner Freiherr

Der Drang der Ereignisse der letzten Monate hat es mir bisher unmöglich gemacht seit der Oberrealschuldirektor Wenzig in Folge meines Erlasses vom 20. Juni¹⁸⁹ l. J. Z. 1057 sich mir vorstellte, eine Mittheilung über desser Angelegenheit an Eure Excellenz zu richten. In dem geehrten Schreiben vom 22. August l. J. Z. 6454 und vom 29. September l. J. Z. 8653 prs dringen Eure Excellenz darauf, daß Wenzig seiner Stelle enthoben werde, jedoch durch Übersetzung als Direktor an eine andere Oberrealschule, und nicht im Wege der Pensionirung, damit er nicht in Prag verbliebe. Die Voraussicht, daß eine solche Verfügung von Eurer Excellenz gewünscht werden würde, hat mich zu der Andeutung veranlaßt, ob nicht der Direktor der Prager deutschen Realschule an Wenzig's Stelle treten könnte, indem mir dadurch die Möglichkeit gebothen worden wäre, weitere Versetzungen vorzunehmen, welche dem Direktor Wenzig eine Stelle in einem anderen Kronlande eröffnet hätten. Eure Excellenz halten aber diese Maßregel nicht für angezeigt, und ich verkenne nicht die mancherlei triftigen Gründe, welche ihr entgegenstehen. Allein dadurch wird auch die Versetzung Wenzig's unausführbar, weil keine Stelle der bezeichneten Art erlediget ist.

Bei seiner Anwesenheit hat mit Wenzig, sehr erschüttert von dem Inhalte meines obenerwährten Erlasses, erklärt, daß er bereit sei über sich ergehen zu lassen, was immer Seine Majestät zu verfügen geruher werde. Er hat zugleich wie natürlich sein Benehmen zu

¹⁸⁹ Pravděpodobně se jedná o chybu, číslo 1057 nese výnos z 28. června a shoduje se i obsahově.

entschuldigen versucht und dabei insbesondere betheuert, daß es nicht in seiner Absicht gelegen gewesen sei, die Einrichtung der seiner Leitung anvertrauten Schule zu tadeln, sondern, daß abgesehen von allgemeinen Ideen über die zweckmäßigste Lösung eines schwierigen didaktischen Problems, sein Tadel nur anderen Schulen gegolten habe, an welchen die Muttersprache der Schüler nicht die gehörigen Berücksichtigung finde, auch sei seine Schrift weder von dem Lehrkörper noch von den Schülern der Schule, welcher er vorstehe, in einer Weise aufgefaßt worden, welche die Aufrechthaltung, der an derselben bestehenden Einrichtung erschwert und somit seine Stellung unhaltbar gemacht hätte.

Ich habe ihm bedeutet, daß ich seine Entschuldigung nicht für genügend anerkennen könne. Hingegen kann ich nicht umhin zu bemerken, daß ich neuerdings in der Überzeugung bestärkt worden bin, es mit einem Manne zu thun zu haben dem es zwar an hinreichender männlicher Besonnenheit gebricht, um sich in der Sprachenfrage nicht mitunter zu unverständigen Schritten hinreißen zu lassen, dem aber ein durchaus redlicher Charakter, eine aufrichtige österreichische Gesinnung und ein lebendiger Gefühl der Unterthanspflichten, endlich eine auf vollster Überzeugung berufende Würdigung der deutschen Sprache und Literatur so sehr inne wohnt, daß er der Gemeinschaft mit jenen Bestrebungen unzugänglich ist, die der nationalen Leidenschaft alle höheren Interessen zu opfern bereit sind. Meiner Überzeugung nach ist es ein Gebot weiser Politik, Männer dieser Art nicht durch zu strenge Beurtheilung einzelner Misgriffe zu Gegnern der Regierung zu Stempeln, sondern vielmehr durch ernste aber schonende Behandlung der guten Sache im Kampfe gegen wirklich schlechte Elemente dienstbar zu machen. Aus diesem Grunde bin ich der Meinung, daß Wenzig mindestens so lange, bis sich eine passende Gelegenheit zu seiner Versetzung ergeben wird, auf seinem Kosten zu belassen sei, und behalte mir vor, ihm solches mit den angemessenen Bemerkungen zu eröffnen. Ich würde sehr wünschen, daß Eure Excellenz sich inzwischen bestimmt fänden, ihn persönlich vor sich rufen zu lassen und ihn an die Pflicht zu erinnern, demonstrativen Vorgängen unter der studierenden Jugend mit allem Ernste entgegen zu wirken, eine Pflicht die er, so wie ich ihn zu kennen glaube, in vollem Maße anerkennt, und der er um so wirksamer zu entsprechen in der Lage sein dürfte, wenn er seine eigene Stellung als abhängig von dem Erfolge derselben bezeichnen könnte. Ein strengerer Vorgang würde nach meiner Überzeugung, zumal unter den gegenwärtig obwaltenden Verhältnissen, der Regierung durchaus keinen Nutzen bringen, sondern die Übel. Denen man damit entgegenwirken wollte, nur noch steigern. Sollten Eure Excellenz gleichwohl auf einer anderen Meinung beharren, so würde ich es für meine Schuldigkeit halten, dieselbe Seiner Majestät vorzutragen, und mir darüber die Allerhöchsten Befehle zu erbitten.

Genehmigen Eure Excellenz die Versicherung meiner vollkommensten Hochachtung.

Wien, am 3. Oktober 1860

Thun